

Bu proje Avrupa Birliği tarafından desteklenmektedir

Yurttaşlık Derneği

Yerel ve Bölgesel Kamu Politikalarında Yurttaşın Sözü

Gıda Üretiminde Kadın Emeginin Rolü Araştırması

(Susurluk Su Havzası, Havza Araştırma Raporu)

Dr. Suna Yılmaz
Dr. Hatice Kurşuncu
İstanbul 2019

Bu yayın Avrupa Birliği'nin maddi desteğiyle hazırlanmıştır. Bu yayının içeriğinden yalnızca Yurttaşlık Derneği sorumlu olup, herhangi bir şekilde Avrupa Birliğinin ve Türkiye Cumhuriyetinin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

İÇİNDEKİLER

HARİTA LİSTESİ	1
TABLO LİSTESİ	1
GRAFİK LİSTESİ	2
1. BÖLÜM: GİRİŞ	3
Göstergelerle Susurluk Havzası	4
Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri	10
2. BÖLÜM: GIDA ÜRETİMİ VE KADIN EMEĞİ TARTIŞMALARI	18
3. BÖLÜM: KOOPERATİF KAVRAMI, YASAL ÇERÇEVESİ VE KADIN KOOPERATİFLERİ	29
Kadın Kooperatifleri	32
Kadın Kooperatifleri, Dernekleri ve Kamu Kurumları İlişkisi	35
Yerel Yönetimler	35
Ticaret İl Müdürlükleri	38
Tarım İl Müdürlükleri	38
4. BÖLÜM: ALAN ARAŞTIRMASI BULGULARI	40
Genel Profil	40
Kuruluş	40
İç İşleyiş	43
Gıda Üretim Sistemi	44
5. BÖLÜM: İHTİYAÇ, SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: KADIN DERNEK VE KOOPERATİFLERİNİN BAŞ ETME STRATEJİLERİ VE TALEPLERİ	47
KAYNAKÇA	54

HARİTA LİSTESİ

HARİTA 1: SUSURLUK HAVZASI	5
HARİTA 2: YEREL DÜZEYDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ, 2015	13
HARİTA 3: YEREL DÜZEYDE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ, 2017	14
HARİTA 4: TÜRKİYE KADIN GÜÇLENME KARNESİ, 2017	14

TABLO LİSTESİ

TABLO 1: SUSURLUK HAVZASI BELEDİYE VE İLÇELERİ	4
TABLO 2: SUSURLUK HAVZASI İL NÜFUSLARI 2018	5
TABLO 3: SUSURLUK HAVZASI ALINAN/ VERİLEN GÖÇ 2018	6
TABLO 4: TÜİK MAYIS 2019 İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ	7
TABLO 5: TR 41 VE TR 22 İŞGÜCÜ İSTATİSTİKLERİ, 2018	8
TABLO 6: SUSURLUK HAVZASI KİŞİ BAŞINA TARIMSAL ÜRETİM DEĞERİ, 2018	8
TABLO 7: SUSURLUK HAVZASI BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ, 2018	9
TABLO 8: SUSURLUK HAVZASI HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİM DEĞERİ, 2018.	9
TABLO 9: SUSURLUK HAVZASI GSYİH	9
TABLO 10: İŞGÜCÜNE DAHİL OLMAYANLARIN NEDENE GÖRE DAĞILIM, MAYIS 2018	11
TABLO 11: TEPAV, 81 İLDEKİ CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ DEĞİŞİMİNDEKİ ESKİ VE YENİ DURUM.	12
TABLO 12: İNSANİ GELİŞİM ENDEKSİ İLÇELER ARAŞTIRMASI-SUSURLUK HAVZASI	15
TABLO 13: KADINLARIN ÇALIŞMA BİÇİMİNE GÖRE SOSYAL GÜVENLİK KURUMUNA KAYITLILIKLARI	17
TABLO 14: HAFTADA 45 SAATTEN FAZLA ÇALIŞAN KADIN İŞÇİ SAYISI VE SOSYAL GÜVENLİK KURUMUNA KAYITLILIKLARI	17

GRAFİK LİSTESİ

GRAFİK 1: SUSURLUK HAVZASI İLLERİN NÜFUS DAĞILIMI	6
GRAFİK 2: TARIM SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM EDİLENLERİN İŞTEKİ DURUMU	16
GRAFİK 3: TARIM DIŞI SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM EDİLENLERİN İŞTEKİ DURUMU	16

1. BÖLÜM: GİRİŞ

“Kamu Politikalarında Yurttaşın Sözü” projesi kapsamında Gıda Üretiminde Kadın Emeğinin Rolü araştırması kapsamında, Susurluk Havzası’nda bulunan Balıkesir, Bilecik ve Bursa’daki kadın kooperatifleri, kadın dernekleri, bireysel üreticiler ve bu alanda ilgili kurumlardan olan belediyeler, tarım ve orman il müdürlükleri, ticaret il müdürlüklerinden temsilcilerle birebir görüşmeler yapıldı.

Kadın emeğinin rolü derken kastettiğimiz çerçeve, ilerleyen bölümlerde daha detaylı aktaracağımız kadın emeğinin görünmeyen yüzüdür. Toplumun cinsiyete dayalı iş bölümü ve bunun yarattığı eşitsizlik, kadınların istihdamına olumsuz yansımakla birlikte kadınlara yüklenen toplumsal cinsiyet rolleri sunulan emeği görünmez kılmaktadır. Bu ise bu emek alanlarının kadınlara özgü doğal alanlar olarak kabul ettirilmesinden kaynaklanmakta ve ataerkinin tüm stratejileriyle güçlendirilmektedir.

Gıda üretiminde öne çıkan örgütlenmelerde, kadınlar gelir getirmeye yönelik üretim yaptıkları gibi sosyal-kültürel faaliyetlerde de bulunmaktalar. Bu ise kadınların özel alanın dışına çıkmalarını ve dayanışma ile güçlenmelerini olanaklı kılmaktadır. Kandiyoti’nin “ataerkil pazarlık” olarak kavramlaştırdığı süreç, bu örgütlenmelerin sürdürülmesinde öne çıkmaktadır. Kadınların karşılıksız ve mesaisi olmayan görünmeyen emekleri (ev işleri, kendine bakamayacak durumda olan çocuk, yaşlı, hasta, engellilere sunulan hizmet, ücretsiz aile işçiliği ve erkek işgücünün yeniden üretimi) kooperatif, dernek gibi örgütlenmelerde yer almaları için “ihmal edilmeyecek” alanlar olması ile pazarlığın konusu olmaktadır.

Susurluk Havzası’nda yaptığımız görüşmeler kapsamında, kadınların gıda üretiminde görünmeyen emeğini görünür kılmayı; toplumsal baskıya karşı baş etme stratejilerinin yarattığı güçlenme mekanizmalarını; dayanışmaya dayalı güçlenme mekanizmalarının bu tür örgütlenmeler için sağladığı yararı ve son olarak kamu kurumları ile kurdukları ilişkilerin niteliğini ve bu kurumlardan beklentilerini açığa çıkarmayı hedeflemektedir. Ayrıca bu temalar etrafında Bursa, Bilecik ve Balıkesir’de nasıl bir tablo oluştuğuna değinilecektir.

Göstergelerle Susurluk Havzası

Susurluk Havzası'nda yer alan Bilecik, Bursa ve Balıkesir illerine ait verileri 2002 yılına kadar il bazlı bulabiliyorken 2002'de Avrupa Birliği genelinde standart veri sisteminde uyumluluk adı altında Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) desteği ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) İBBS'i (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması) oluşturmuştur. Bu sistem ile benzer özellikte olan iller bölgesel olarak sınıflandırılmıştır.

İBBS (istatistiki bölge birimleri sınıflandırması) bölgeleme düzeylerine göre Susurluk Havzasındaki iller; Bursa, Bilecik düzey 2'de yer alan TR 41 olarak adlandırılan bölgede, Balıkesir ise TR 22 bölgesinde yer almaktadır.

	Büyükşehir Belediyesi	İl Belediyesi	Büyükşehir İlçe B.	İlçe B.	Belde B.
Bursa	1	-	17	-	-
Bilecik	-	1	-	7	3
Balıkesir	1	-	20	-	-

Tablo 1: Susurluk Havzası Belediye ve İlçeleri

Yukarıdaki tabloda görüleceği üzere, Bursa ve Balıkesir büyükşehir iken Bilecik il belediyesidir. **Bursa**'da 17 ilçe vardır: Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer, Gürsu, Kestel, İnegöl, İznik, Orhangazi, Gemlik, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Karacabey, Orhaneli, Keles, Harmancık, Büyükorhan, Yenişehir.

Bilecik'te 7 ilçe; İnhisar, Bozüyük, Gölpazarı, Osmaneli, Pazaryeri, Söğüt, Yenipazar.

Balıkesir'de ise 20 ilçe vardır: Balıkesir, Dursunbey, Merkez, Sındırgı, Gönen, Bigadiç, Balya, Kepsut, İvrindi, Edremit, Bandırma, Susurluk, Manyas, Havran, Savaştepe, Erdek, Burhaniye, Ayvalık, Gömeç, Marmara.

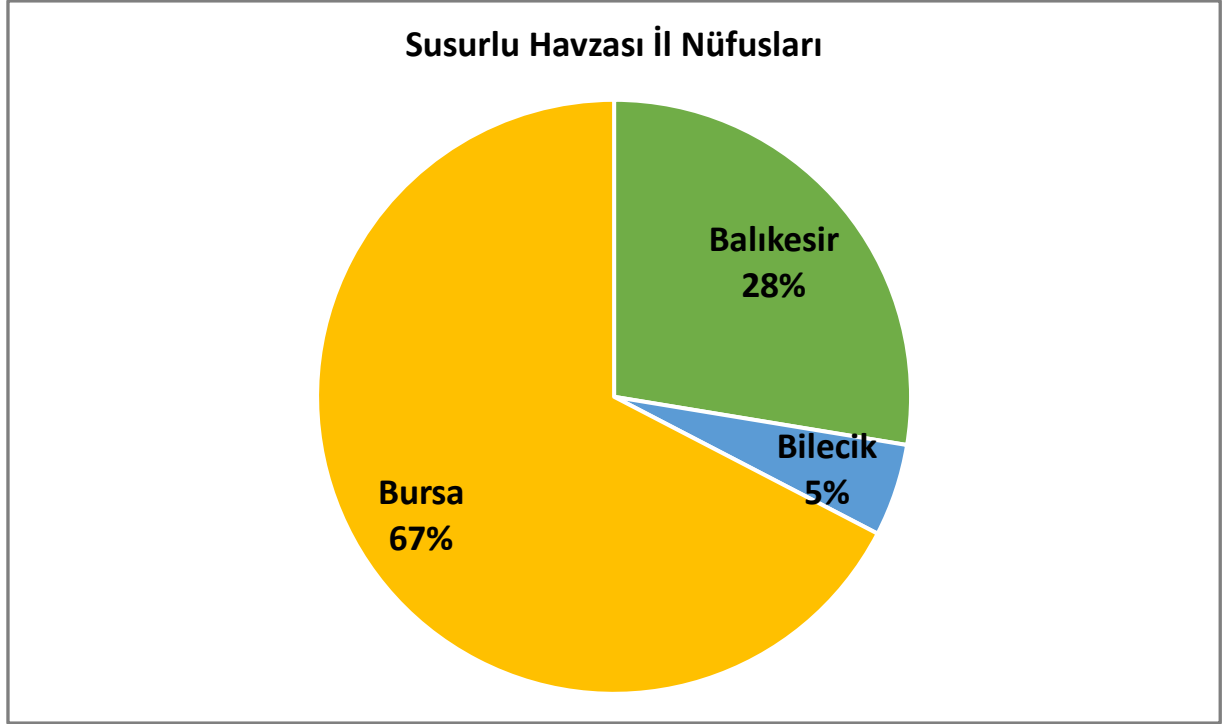

Harita 1: Susurluk Havzası Araştırma alanının Marmara Bölgesindeki konumu

Susurluk Havzası İl Nüfusları 2018			
	Erkek	Kadın	Toplam
Balıkesir	612.738	613.837	1.226.575
Bilecik	116.923	106.525	223.448
Bursa	1.498.219	1.496.302	2.994.521
Susurluk Bölgesi Toplam	2.227.880	2.216.664	4.444.544

Tablo 2: Susurluk Havzası İl Nüfusları 2018

4 buçuk milyona yakın bir nüfusun Susurluk Havzası illere göre dağılım grafiğinde Bursa büyük parçayı oluşturmaktadır. Susurluk Havzası'nda yer alan illerde nüfusun cinsiyet dağılımı yaklaşık eşittir.

Grafik 1: Susurluk Havzası İllerin Nüfus Dağılımı

Bursa, Bilecik ve Balıkesir'in göç istatistiklerini incelediğimizde ise Bilecik göç verirken Balıkesir ve Bursa'ya doğru bir göç hattının olduğunu söyleyebiliriz.

Susurluk Havzası Alınan/ Verilen Göç 2018			
	Bölgelerin Aldığı Göç	Bölgelerin Verdiği Göç	Net göç hızı
Balıkesir	55.238	40.028	12,48
Bilecik	11.956	12.597	-2,86
Bursa	80.940	80.086	0,29

Tablo 3: Susurluk Havzası Alınan/ Verilen Göç 2018

Balıkesir, Bursa'ya göre daha fazla göç almaktadır. Bunun il bazında nedenlerine dair elimizde veri olmadığı için göç nedenlerini aktarmamız mümkün görünmemektedir. Bursa ise sanayi ve tarım kenti olarak nüfus çeken bir odak konumundadır.

TÜİK, işgücü istatistiklerini bölge ya da il bazlı olarak düzenli yayınlamadığı için elimizde var olan TÜİK verileri ve DİSK-Ar'ın çalışmaları doğrultusunda Susurluk Havzası'na dair tahmini veriler oluşturmaya çalışıyoruz. TÜİK Mayıs 2019 işsizlik oranlarına dair yayınladığı bültende işsizlik oranı yüzde 12,8 olduğu belirtiliyor. İstihdam oranı azalış gösterirken tarım sektöründe çalışan sayısı 307 bin, tarım dışı sektörlerde çalışan sayısı 562 bin kişi azaldığı; istihdam edilenlerin yüzde 18,3'ü tarım, yüzde 19,6'sı sanayi, yüzde 5,5'i inşaat, yüzde 56,6'sı ise hizmet sektöründe dağılım gösterdiği ve tarım sektörünün istihdam edilenler içindeki payının 0,5 puan arttığı ifade edilmektedir.¹

Mevsim etkisinden arındırılmamış temel işgücü göstergeleri, Mayıs 2018, Mayıs 2019

	Toplam		Erkek		Kadın	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019
15 ve daha yukarı yaştakiler	(Bin)					
Nüfus	60 571	61 342	29 975	30 310	30 596	31 032
İşgücü	32 274	32 426	21 751	21 740	10 523	10 685
İstihdam	29 138	28 269	19 919	19 177	9 218	9 092
Tarım	5 480	5 173	2 997	2 860	2 483	2 313
Tarım dışı	23 658	23 096	16 923	16 317	6 735	6 779
İşsiz	3 136	4 157	1 832	2 563	1 305	1 593
İşgücüne dahil olmayanlar	28 297	28 916	8 224	8 570	20 073	20 347
	(%)					
İşgücüne katılma oranı	53,3	52,9	72,6	71,7	34,4	34,4
İstihdam oranı	48,1	46,1	66,5	63,3	30,1	29,3
İşsizlik oranı	9,7	12,8	8,4	11,8	12,4	14,9
Tarım dışı işsizlik oranı	11,6	15,0	9,6	13,3	16,1	18,9
15-64 yaş grubu						
İşgücüne katılma oranı	58,6	58,3	78,4	77,8	38,5	38,8
İstihdam oranı	52,7	50,7	71,7	68,4	33,7	32,9
İşsizlik oranı	9,9	13,1	8,6	12,1	12,7	15,2
Tarım dışı işsizlik oranı	11,6	15,1	9,6	13,4	16,2	19,0
Genç nüfus (15-24 yaş)						
İşsizlik oranı	17,8	23,3	14,8	21,1	23,2	27,0
Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı ⁽¹⁾	21,9	24,0	13,1	16,4	31,0	31,8

Tablo 4: TÜİK Mayıs 2019 İşgücü İstatistikler

DİSK-AR'ın araştırma raporuna göre ise işsizlik oranı geniş tanımlı yapılarak yüzde 20,1 olarak hesaplanmıştır.² İşgücü istatistiklerinin bölge bazlı göstergeleri ise en son 2018 tarihlidir.

¹ "İşgücü İstatistikleri, Mayıs 2019", 2019.

² "İşsizlik ve İstihdam Raporu", 2019, www.disk.org.tr.

İşgücü İstatistikleri (15+) (2018)						
Bölgeler	İşgücüne Katılma Oranı (%)		İşsizlik Oranı (%)		İstihdam Oranı (%)	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Balıkesir, Çanakkale-TR22	66,1	32,6	4,2	8,7	63,3	29,8
Bursa, Eskişehir, Bilecik-TR41	70,7	35,2	6,9	13,1	65,8	30,5

Tablo 5: TR 41 ve TR 22 İşgücü İstatistikleri, 2018

Aşağıdaki tablolarda il bazlı olarak kırsal üretim olarak tarımsal, bitkisel ve hayvansal üretim değerleri verilmiştir. Balıkesir Türkiye ortalamasının üstünde, tarımsal üretimin yoğun olduğu bir ildir. Bitkisel üretimde Bursa öne çıkarken küçükbaş hayvancılığın merkezi olan Balıkesir hayvansal üretim alanında öne çıkmaktadır.

Kişi Başına Tarımsal Üretim Değeri (TL) (2018)			
Türkiye	Balıkesir	Bilecik	Bursa
4.685	6.966	5.173	2.830

Tablo 6: Susurluk Havzası Kişi Başına Tarımsal Üretim Değeri, 2018

Bitkisel Üretim Değeri (Bin TL) (2018)			
Türkiye	Balıkesir	Bilecik	Bursa
158.870.800	2.737.727	681.102	5.539.959

Tablo 7: Susurluk Havzası Bitkisel Üretim Değeri, 2018

Hayvansal Ürünler Üretim Değeri (Bin TL) (2018)			
Türkiye	Balıkesir	Bilecik	Bursa
79.150.212	1.220.029	72.485	546.678

Tablo 8: Susurluk Havzası Hayvansal Ürünler Üretim Değeri, 2018.

Son olarak bu illerin GSYİH'e baktığımızda, Bursa tarım, sanayi ve hizmetler alanında dengeli bir tablo oluştururken Balıkesir tarım sektöründe Bursa ile benzer tablo oluşturmaktadır. Dolayısıyla tarımsal üretim alanında yoğunlaşan politikaların geliştirilmesi Balıkesir'in gıda üretimi alanında öne çıkmasına katkı sunacaktır.

İl bazında gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre, cari fiyatlarla, NACE Rev.2, 2017 (Bin TL)							
İstatistiki bölge birimleri sınıflaması (3.Düzyer)		Tarım	Sanayi	Hizmetler	Sektör Toplamları	Vergi-sübvansiyon	GSYH
Türkiye		18.900.175	905.819.274	1.657.822.396	2.752.641.846	353.894.906	3.106.536.751
TR221	Balıkesir	5.152.895	10.566.765	18.454.795	34.174.455	4.393.658	38.568.113
TR411	Bursa	5.274.788	54.632.210	53.142.680	113.049.679	14.534.294	127.583.972
TR413	Bilecik	709.258	4.531.689	3.186.104	8.427.051	1.083.428	9.510.480

Tablo 9: Susurluk Havzası GSYİH

Toplumsal Cinsiyet Göstergeleri

Türkiye işgücü ve Susurluk Havzası işgücü istatistiklerini dikkatlice incelediğimizde (Tablo 4) , 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus verilerine göre kadınlar erkeklere göre sayısal olarak daha fazla olmasına rağmen bu tablo işgücü ve istihdam söz konusu olduğunda tersine dönmektedir. Tarım sektöründe istihdam oranları benzer oranlara sahipken tarım dışı alan, işsizlik kategorileri söz konusu olduğunda kadınların oranı erkeklere göre 2,5 katını aşar. Keza yine işgücüne dahil olmayanlar kategorisinde kadınlar erkeklere göre 2,5 kat öndedir. İstihdam oranlarına baktığımızda erkeklerin istihdam oranı kadınlara göre 2,5 kat öndedir. Bu tabloyu Susurluk Havzası (tablo 5) özelinde incelediğimizde benzer bir veri söz konusudur. İşgücüne katılım ve istihdam oranlarına göre erkekler kadınlara göre 2,5 kat öndeyken kadınların işsizlik oranları bu kez 2,5 kat artmaktadır.

Kadınlar ve erkekler arasındaki bu ters orantı bize büyük resme dair ne tür veri sağlıyor? Aşağıdaki tablo büyük resim için ipucu vermektedir. Mevsimlik çalışanlar, ev işleriyle meşgul, çalışamaz

halde olanların oranına baktığımızda kadınlar açık ara önde görünmektedir. Hatta ev işleriyle meşguliyet işgücüne dahil olamamanın yegane nedeni olarak öne çıkmaktadır.

İşgücüne dahil olmama nedeni Reason of not being in labour force	Toplam - Total		Erkek - Male		Kadın - Female		Toplam - Total (%)	
	2018	2019	2018	2019	2018	2019	2018	2019
İşgücüne dahil olmayan nüfus Population not in labor force	28 297	28 916	8 224	8 570	20 073	20 347	100,0	100,0
İş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar Not seeking a job but available to start	2 059	2 294	769	844	1 290	1 450	7,3	7,9
İş bulma ümidi olmayanlar Discouraged	494	558	272	325	222	233	1,7	1,9
Diğer (1) Other (1)	1 565	1 736	497	519	1 068	1 216	5,5	6,0
Mevsimlik çalışanlar Seasonal worker	143	105	47	36	95	69	0,5	0,4
Ev işleriyle meşgul Household chores	10 920	11 188	.	.	10 920	11 187	38,6	38,7
Eğitim/öğretim Education/training	4 604	4 453	2 238	2 161	2 366	2 292	16,3	15,4
Emekli Retired	4 468	4 958	3 358	3 714	1 110	1 244	15,8	17,1
Çalışamaz halde Disabled, old or ill	4 187	3 918	1 400	1 282	2 787	2 636	14,8	13,5
Diğer Other	1 916	2 000	411	532	1 505	1 469	6,8	6,9

Tablo 10: İşgücüne dahil olmayanların nedene göre dağılımı, Mayıs 2018

1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) kapsamında Küresel İnsani Gelişme Raporları hazırlanmaktadır. 2018 verilerini dikkate aldığımızda Türkiye 189 ülke sıralamasında 64. sırada yer almaktadır.³ Konumuz bağlamında bir diğer istatistiki veri ise Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Raporu’dur. 149 ülkede cinsiyet eşitsizliği, eğitim, sağlık, siyaset ve iş hayatı başlıklarında yapılan araştırma sonucunda “Kadınların ekonomik katılımı ve fırsat eşitliği” konusunda Türkiye 2017 yılında 128. sıradayken 2018 yılında 130. sıraya gerilemiştir.⁴

Küresel verilerin Türkiye’de daha mikro ölçekte sonuçlarını TEPAV’ın (Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı) 2017 yılına ait Türkiye’de 81 ili kapsayan cinsiyet eşitsizliği araştırmasında bulabiliriz.

81 İLDEKİ CINSİYET EŞİTSİZLİĞİ DEĞİŞİMİNDEKİ ESKİ VE YENİ DURUM

Şekil-1: 2017 yılı verilerine göre en eşitlikçi ilk 10 il

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi Sıralaması (2017)	Endeks Değeri (2017)	Endeks Değeri (2015)	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi Sıralaması (2017)	Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi Sıralaması (2015)	Sıralamadaki Değişim	Endeks Değerindeki Değişim	
1	Istanbul	0,286	0,268	1	1	—	▼
2	Rize	0,300	0,352	2	11	▲	▲
3	Ankara	0,302	0,311	3	4	▲	▲
4	Bursa	0,307	0,275	4	2	▼	▼
5	Tunceli	0,321	0,384	5	20	▲	▲
6	Bolu	0,325	0,327	6	8	▲	▲
7	Antalya	0,329	0,383	7	19	▲	▲
8	Eskişehir	0,334	0,308	8	3	▼	▼
9	Düzce	0,335	0,329	9	9	—	▼
10	Kocaeli	0,336	0,329	10	10	—	▼

Tablo 11: TEPAV, 81 İldeki Cinsiyet Eşitsizliği Değişimindeki Eski ve Yeni Durum.⁵

³ “İnsani Gelişme Endeksleri ve Göstergeleri: 2018 İstatistiksel Güncellemesi”, erişim 7 Eylül 2019, <http://hdr.undp.org/en/data>.

⁴ “The Global Gender Gap Report 2018”, 2018, https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/369/original/WEF_GGGR_2018.pdf?1545146868.

⁵ “81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi”, 2017.

Susurluk Havzası'nda yer alan illerin TEPAV verilerine göre sıralaması şöyledir: Bursa 4., Bilecik 25. ve Balıkesir 30. Sırada yer almaktadır.

Yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin Türkiye haritasında 2015-2017 yılı karşılaştırmasına baktığımızda (Harita 2 ve Harita 3) ise açık renkte olan iller toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha iyi bir tablo oluşturmaktadır. Araştırma alanlarımızdan biri olan Balıkesir'in Bursa ve Bilecik'e göre toplumsal cinsiyet eşitliği noktasında daha geride olduğu görülmektedir. Yaptığımız araştırmalar ve saha gözlemlerimizde de Balıkesir'in kadın örgütlenmeleri ve bu örgütlenmelere destek mekanizmaları açısından diğer iki ile göre daha geride olduğu ortaya çıkmıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgiyi ilerleyen bölümlerde aktaracağız.

Harita 2: Yerel Düzeyde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, 2015⁶

⁶ "81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi", 14.

Harita 3: Yerel Düzeyde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, 2017⁷

Yine TEPAV'ın Kadının Güçlenme Karnesi'nde de bu üç il için benzer bir tablo oluşmaktadır. Balıkesir, Bursa ve Bilecik'e göre kadınların güçlenmesine yönelik daha az koşullara sahiptir.

Harita 4: Türkiye Kadın Güçlenme Karnesi, 2017⁸

İNGEV'in insani gelişmişlik endeksine göre daha mikro ölçekte ilçeler araştırmasında Ankara, İstanbul, Eskişehir, Bursa illerinin belli ilçeleri öne çıkmaktadır.⁹ Yönetişim ve saydamlık, sosyal

⁷ "81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi", 14.

⁸ "81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi", 24.

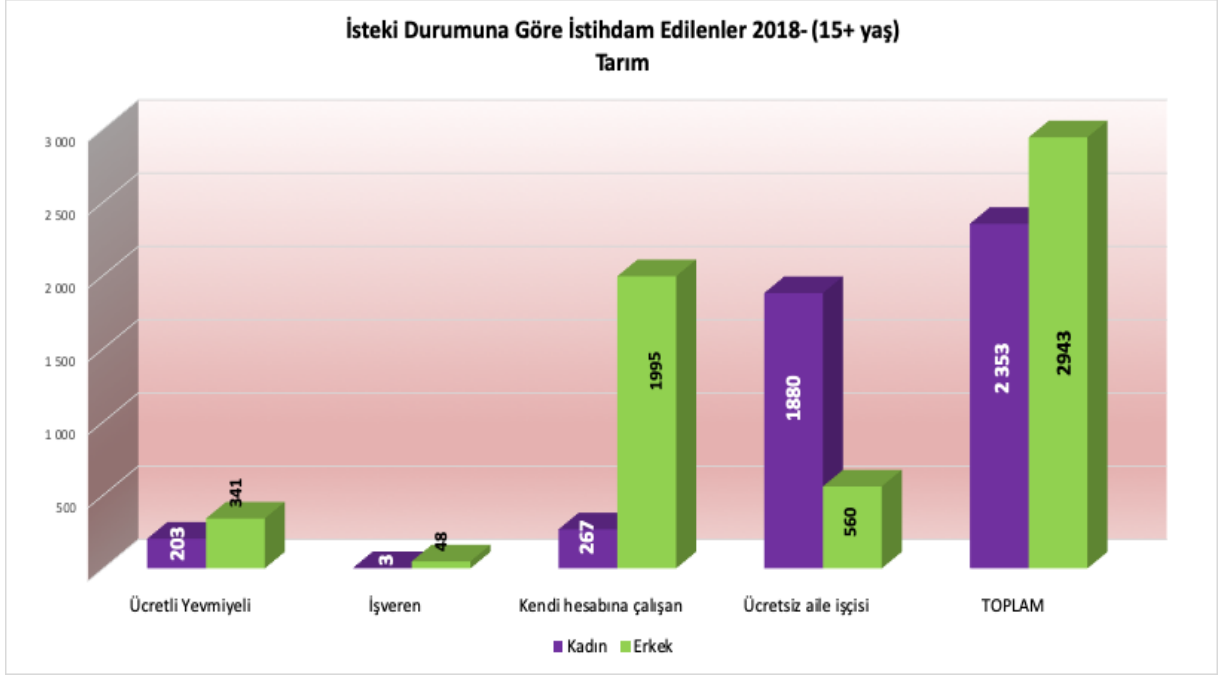
⁹ "İnsani Gelişim Endeksi-İlçeler", 2017, <http://ingev.org/wp-content/uploads/2017/10/IGE-I-ozet.pdf>.

kapsama, ekonomi, eğitim, sağlık, sosyal yaşam, belediye çevresel ve ulaşım endekslerinin sonuçlarına göre 161 ilçeden, Bursa'nın 17 ilçesinden 4'ü (Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer, İnegöl) ve Balıkesir'in 20 ilçesinden 2 ilçesi (Altıeylül ve Edremit) listeye girmiştir. Bu araştırmada Bilecik kapsam dışında kalmıştır. Endekse göre yeşil renk çok yüksek, mavi renk yüksek, sarı orta ve kırmızı düşük insani gelişim koşullarına sahip olarak kodlanmıştır.

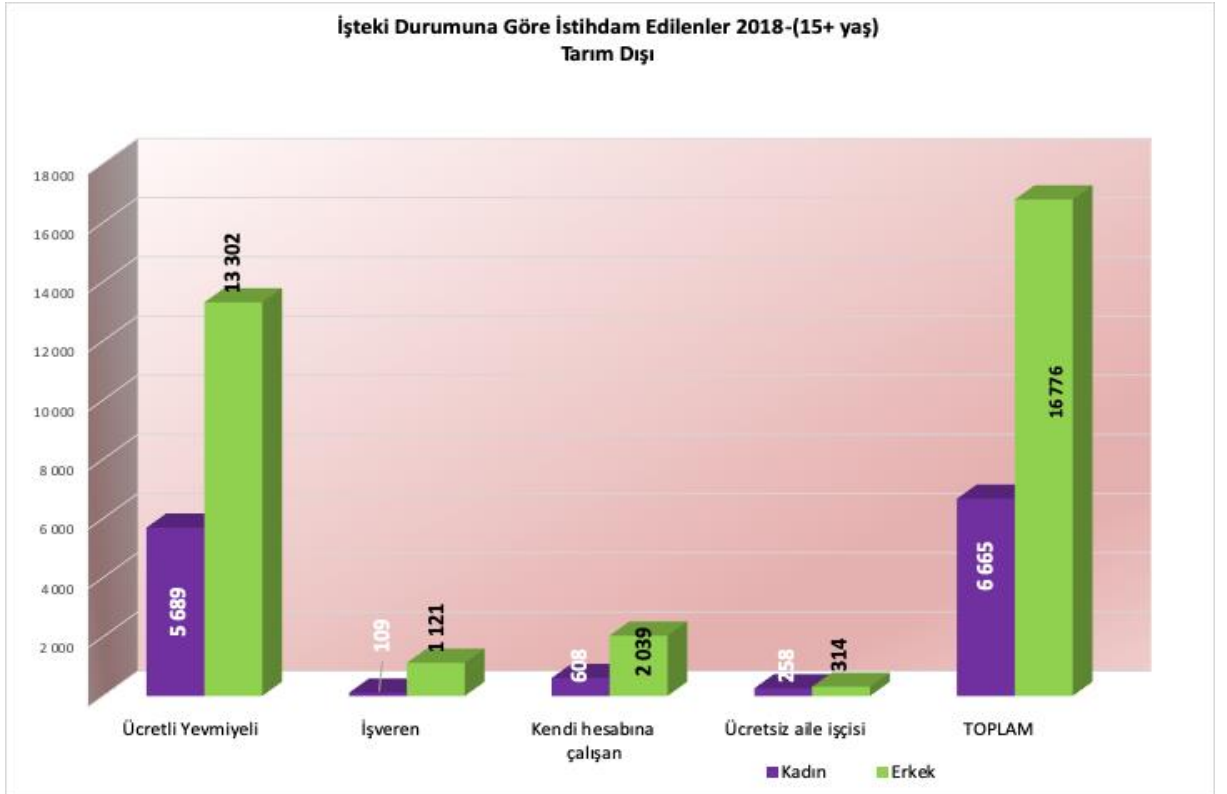
İller	İlçeler	İnsani Gelişim Endeksi Sıralaması	Düzy
Balıkesir	Altıeylül	102	Sarı
	Edremit	100	Sarı
Bursa	İnegöl	79	Mavi
	Nilüfer	5	Yeşil
	Osmangazi	35	Mavi
	Yıldırım	50	Mavi

Tablo 12: İnsani Gelişim Endeksi İlçeler Araştırması-Susurluk Havzası

Araştırmamızın konusunu kesen bir diğer tablo ise TÜİK verilerinden derlediğimiz cinsiyete göre tarım ve tarım dışı sektörlerde "İşteki Durumuna Göre İstihdam Edilenler"dir. Kadınlar tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak rol alırken bir sonraki bölümde geniş bir şekilde tartışacağımız gibi, görünmeyen emeklerinin yanı sıra gelirlerine de erkekler tarafından el konulmaktadır. Tarım dışı sektörde kadınların emekleri patronları tarafından sömürülürken hane içinde görünmeyen emek olarak tanımladığımız alanlarda kadınlar çifte vardiya yaşamaktalar. Cinsiyet eşitsizliğine dayanan mülkiyet rejiminin bir yansıması olarak kendi hesabına çalışan ve işveren kategorisindeki kadınların erkeklere göre çok daha az sayıda olduğu görülmektedir.

Grafik 2: Tarım Sektöründe İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu

Grafik 3: Tarım Dışı Sektöründe İstihdam Edilenlerin İşteki Durumu

Kadınların işgücüne katılamama nedenlerinin başında TÜİK verilerine göre ev işleri ile meşguliyet öne çıkarken DİSK/GENEL-İŞ'in "Türkiye’de Kadın Emeği Raporu”nda ise Kadınların Çalışma Biçimine Göre Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları tablosunda durumun vahameti daha fazla öne çıkmaktadır.¹⁰ Tam zamanlı çalışan kadınların yaklaşık 1/3’ü kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Bu ise sosyal güvencesinden ücret farklılıklarına kadar birçok alanda hak kaybının göstergesidir. Yarı zamanlı çalışan kadınların ise yüzde 80’i kayıt dışı çalışmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden yarı zamanlı işlerin kadınlar için fırsat yarattığı söyleminin, kadınların kayıt dışılık üzerinden ucuz emek olarak istihdam edildiği ve çifte vardiyalarının yanında hak kayıplarının da çok fazla olduğu bu tablodaki veriler dikkate alındığında görülmektedir.

Çalışma biçimi	Tam Zamanlı		Yarı Zamanlı	
	Kayıtlı	Kayıt Dışı	Kayıtlı	Kayıt Dışı
2014	62,6	37,3	13,5	86,4
2015	63,8	36,1	15,6	84,2
2016	64,6	35,3	18	81,9
2017	64,5	35,4	16,7	83,1
2018-11. ay	68,4	31,5	20,2	79,7

Tablo 13: Kadınların Çalışma Biçimine Göre Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları

Hak kayıplarından biri olan mesai ücreti konusu kadınlar lehine işlememektedir. Yine DİSK/GENEL-İŞ'in raporuna göre 45 saatten fazla tam zamanlı çalışan kadın sayısı 2017 yılında 3 milyona yaklaşırken 45 saatten fazla ve kayıt dışı çalışan kadın sayısı ise 1 milyondur.

Yıllar	Haftalık 45 Saatten Fazla Çalışan Kadın Sayısı (Bin Kişi)	45 Saatten Fazla ve Kayıt Dışı Çalışan Kadın Sayısı
2014	2.774	1.068
2015	2.926	1.112
2016	2.959	1.076
2017	2.974	1.072

Tablo 14: Haftada 45 Saatten Fazla Çalışan Kadın İşçi Sayısı ve Sosyal Güvenlik Kurumuna Kayıtlılıkları

Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet göstergeleri üzerinden kadınların Türkiye’deki durumuna ve Susurluk Havzası’ndaki illere baktığımızda karşımıza iç açıcı bir tablo çıkmamaktadır. İstihdam,

¹⁰ "Türkiye’de Kadın Emeği Raporu”, 2019, 5.

eğitim, sağlık, mülkiyet, çalışma koşulları gibi birçok alanda kadınların emeklerinin görünmez olduğu aşıkardır. Bunun yanında hane içindeki karşılıksız emekleri ise dile getirilen bir konu bile olmamaktadır.

Bundan sonraki bölümde toplumsal cinsiyet göstergelerinin ışık tuttuğu ve gıda üretiminde kadın emeğinin rolü odaklı çalışmamızın zeminini oluşturan görünmeyen emek kavramı ve bunun etrafında oluşan tartişmalar irdelenecektir.

2. BÖLÜM: GIDA ÜRETİMİ VE KADIN EMEĞİ TARTIşMALARI

Gıda üretimi ve kadın emeği çerçevesindeki tartişmalar karşımıza mevzunun en temel kavramı olan görünmeyen emek kavramını çıkarır. Bu kavram esas olarak bizi İkinci Dalga Feminizm'in gündeme taşıdığı tartişmalara götürür. Sosyalizm deneyimi bu tartişmaların öne çıkmasında önemli bir etken iken kadınların ücretli emeklerinin dışındaki emek dünyası Marksizm'i sarsan bir alan olarak o dönemde deprem etkisi yaratır. Çünkü bakım işlerinin toplumsallaşması iddiası taşıyan sosyalizmin farklı ülkelerde deneyimlenmesi ve dönem itibariyle sosyal devletin sunduğu sosyal hizmetlerin genişliği düşünöldüğünde, kadınların emeğinin yok sayılması bu tartişmaları gün yüzüne çıkarır. Bu alanda yapılacak tartişma bize gıda üretiminde kadın emeğinin çeşitli tezahürlerini anlamada anahtar rol oynayacaktır.

Bu alanda Gülnur Acar-Savran ve Nesrin Tura Demiryontan'ın "Kadının Görünmeyen Emeği" alışması hem kavramsal tartişma hem de kavramın tarihselliğini ortaya koymak açısından başucu niteliğinde bir kitaptır.¹¹ Gülnur Acar-Savran, kitabın önsözünde görünmeyen emek tartişmasını çok sade ve anlaşılır şekilde özetlemektedir. Bizler de bu anlatıma araştırma konumuz çerçevesinde sorular sorarak yazının odağını oluşturmaya çalışacağız.

Kadınların görünmeyen emeği patriarkal yapının temelini oluşturan dayanaklardan biridir. "Cinsiyete dayalı işbölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde harcanan bir emek biçimidir. Bu emek görünmeyen emektir, çünkü birincisi doğallaştırılmış emektir. Ev içi, aile, özel alan ve bu alandaki cinsiyetçi iş bölümü, patriarkanın modern biçimi olan kapitalist patriarka

---

¹¹ Gülnur Acar-Savran, "Önsöz", içinde *Kadının Görünmeyen Emeği*, ed. Gülnur Acar Savran ve Nesrin Tura Demiryontan (İstanbul: Yordam, 2008), 9–17.

çerçevesinde, toplumsal-olmayan dolayısıyla da “doğal” bir alan olarak kurulur. Bu alandaki ilişkiler ve pratikler doğallaştırılır, kadınların yaptıkları işler kadın doğasının bir parçası, kadınların doğal yatkınlıkları olarak sunulur; emek harcama, iş değil, davranış biçimleridir. İşte görünmeyen emek kavramı, kadınların sözü geçen ilişkiler içinde, devasa bir fiziksel, cinsel, duygusal, zihinsel emek harcadığını ortaya koymanın kavramsal aracını sunar bize.”¹² Bu doğallığın temelini ise sevgiye dayalı oluşu doldurur ve işin niteliğini belirgin olmaktan çıkarır.¹³

Acar-Savran ikinci neden olarak görünmeyen emeğin miktarını da gizleyen ev içi çalışma düzeni olarak dile getirir. Ev içinde yapılan işlerin belirlenmiş mesaipleri yoktur. Çalışma, dinlenme, boş zaman içiçe geçmiştir. Neyin şefkat neyin sevgi neyin şiddet tehdidi altında zorunlu görevler neyin gönülden paylaşım olduğu görünmez.¹⁴ Mesai saatlerinin olmaması yapılan işlerin günlük yaşamla iç içe geçmiş bir görüntü oluşturmasına neden olur. Çalışma saati ile çalışma-dışı zaman birbirinden ayrılmaz bir bütün haline gelir. Dinlenmek yapılması gereken işlerin yanına eklenir, yani dinlenirken çamaşır katlamak, sökülük dikmek, alışveriş listesi hazırlamak dinlenmenin bir diğeri adıdır.¹⁵ Nesrin Tura'nın dediği gibi “günün akışı, ev içindeki ve ev dışındaki çeşitli faaliyetlerin bir bileşkesidir”.¹⁶

Üçüncü neden ve en önemlisi, karşılıksız olduğu için görünmezdir. Kadınlar ücret karşılığı başka bir işte çalışsalar da tam zamanlı ev kadınlığı yapsalar da çocukları, kocaları ve kocalarının yakınları için harcadıkları emek karşılıksız emektir.¹⁷ Hatta tam zamanlı ev kadınları söz konusu olduğunda bu kadınların evde “oturan” kadınlar olduğu yolundaki söylemin öne çıkması sunulan emeği görünmez kılmaktadır.¹⁸

---

¹² Acar-Savran, 10–11.

¹³ Gülnur Acar-Savran, *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin* (İstanbul: Kanat, 2009), 19.

¹⁴ Acar-Savran, “Önsöz”, 11.

¹⁵ Acar-Savran, *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 19.

¹⁶ Nesrin Tura'dan aktaran Acar-Savran, 20.

¹⁷ Acar-Savran, “Önsöz”, 11.

¹⁸ Acar-Savran, 11.

Kadınların ücret karşılığı bir işte çalışmaları aile içinde harcadıkları karşılıksız emeği azaltmıyor. Hatta teknolojinin gelişmesi de harcanan emeği azaltmıyor, niteliğini değiştiriyor. Şöyle ki, emeğin süresi kimi zaman azalsa da işin niteliği karmaşık hale geliyor, ayrıntılanıyor ve beklentiye dair ideallerin seviyesi artıyor. Yani az çocuk sayısı çocukların daha ayrıntılı bakımını zorunlu kılıyor. Daha sağlıklı ve kişisel gelişimi yüksek bireyler yetiştirmek kadınlara yüklenen duygusal emek yükünün artmasına neden oluyor. Bu tarz bir dayatma orta sınıf kadınlarının yaşamını etkilerken yoksul kadınlar daha fazla ev içi üretiminin artırılması ile karşı karşıya kalıyorlar.¹⁹ Ayrıca kadınların ücretli işlerde çalışmaları erkeklerin ev işlerine katıldıklarına dair efsanenin oluşmasına neden olsa da bu bir aldatmacadır. Kadınlar ev işlerine daha az zaman ayırmıyorlar; kadınlar dinlenme, sosyalleşme zamanlarını kısararak aynı işleri yapıyorlar.²⁰ Bir diğer deyişle “çifte iş yükü/çifte vardiya” oluyor. Hatta ideallere uygun bireylerin yetiştirilmesi ve günlük yaşamın buna göre düzenlenmesi ayrı bir duygusal emeği zorunlu kılıyor ve bunun kadınlardan beklenmesi ise üçüncü vardiya kavramını gündeme getiriyor. Duncombe ve Marsden kadınların gerçekleştirdikleri bu emeğe “duygusal ev işi” diyorlar.²¹ Bu vardiya durumuna ek olarak bakım işlerine dair kadınlar arasında yeniden bir iş bölümü de şekilleniyor. Arkadaşlar, komşular, yakın akrabalar ve ücretli bakıcılar devreye girerken tüm süreci planlayan yine kadınlar oluyor. Ayrıca göçmen kadın emeğinin (ucuz ve güvencesiz) bakım işlerinin sürdürülebilmesi için çoğu zaman çözüm olarak devreye girişi kadınlar arasında yeni eşitsizlik örüntülerinin oluşmasına neden oluyor.²²

Bunca emeğe karşın yaşamlarını kocalarının, babalarının ya da bir başka erkeğin kazancıyla idame ettirdikleri ölçüde, bu kadınların harcadıkları ev emeğinin karşılıksız olmadığı ileri sürülür. Ancak, yaşamı idame ettirecek kadar “karşılık” almanın köle emeğinin tanımıyla aynı olduğu aşıkardır. Dolayısıyla karşılıksızlığı belirleyen temel etken, gelirin kimin denetiminde olduğu ve nasıl

---

¹⁹ Acar-Savran, *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 21.

²⁰ Acar-Savran, 22.

²¹ Melda Yaman Öztürk, “Ücretli İş e Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980’lerden 2000’lere”, içinde *Kapitalizm, Ataerkeklik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, ed. Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk (İstanbul: SAV, y.y.), 49.

²² Acar-Savran, *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 24–25.

bölüşüldüğüdür.²³ Aynı zamanda bu denetim ve kontrol durumu kadınların karşılıksız emeğinin organize edilmesinde de karşımıza çıkar. Bu işlerin zamanı ve niteliği kadınların kendi planlaması üzerinden değil evde yaşayan fertler üzerinden şekillenir. Ev işlerinden olan temizlik, yemek yapımı gibi işler evdeki çocuk ve yetişkinlerin olmadığı saatlerde yapılırken onlar geldiğinde direkt olarak onlara yönelik emek sarf ediliyor.²⁴

Bu durum hangi sınıftan olursa olsun tüm erkeklerin iş-dışı boş zamanlarını istedikleri gibi kullanma hakkına kadınlardan karşılaştırılmayacak kadar daha çok sahip olduğunun göstergesidir. Bu el konulan emek sayesinde, erkekler güç kazanır, kadınlardan daha iyi işlerde çalışır, politikaya, sendikal faaliyete katılır, sınıfına göre sermaye biriktirirler. Buna karşılık kadınlar güçsüzleşir, bu alanlardan dışlanır ve düşük ücretli, güvencesiz işlere razı olmak zorunda kalırlar. Dolayısıyla karşılıksız emek, kadınların ekonomik olarak bağımsızlaşmalarının önünde bir engel oluşturur; onları evlilik ilişkisine, yani (bir kez daha) karşılıksız emeğe mahkum eder. Kısacası karşılıksız emek kadınlar için bir kısır döngüye, bir mahkumiyete ve kadınlarla erkekler arasında bir çıkar çatışmasına işaret eder.²⁵

Görünmeyen emek kavramı daraltılmış olarak üç kategoriye ayrılabilir: 1) temizlik, yemek, çamaşır, alışveriş gibi ev işleri, 2) kendine bakamayacak durumda olana aile üyeleri ve yakınlar, yani çocuklar, hastalar ve engelliler, 3) tarımda ücretsiz aile işçilerinin ve kentte küçük aile işletmelerinde ücretsiz çalışan kadınların emeği söz konusudur. Hasta, çocuk ve yaşlı bakımında hem fiziksel hem de duygusal/manevi emek harcanır.²⁶ Bu iki kategoriyi birbirinden ayıran işlerin niteliği değil, kimin için yapıldığıdır. Bakım emeğini, kendisine bakamayacak durumda olanlar için harcanan emek olarak tanımlamak, bu emeği kendisine bakmayı reddeden erişkinler (erkekler) için harcanan fiziksel/duygusal emekten ayırmamak gerekir.²⁷

---

²³ Acar-Savran, "Önsöz", 12.

²⁴ Acar-Savran, *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*, 20.

²⁵ Acar-Savran, "Önsöz", 12.

²⁶ Acar-Savran, 12.

²⁷ Acar-Savran, 14.

Görünmeyen emeğin toplumun örgütlenmesi açısından rolüne baktığımızda ise cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümünün tüm detayları ile yeniden üretim karşımıza çıkar. Mülk (sermaye) sahibi olmayan sınıflarda bu işler emek gücünün yeniden üretimini sağladığı gibi her sınıfta soyun yeniden üretimini sağlar. Dolayısıyla karşılıksız emek toplumsal yapının temel direği haline gelir.

28

Kadın emeği üzerinden şekillenen güvencesiz, düşük ücretli, esnek üretim kapitalizmin krizlerini aşmaya yönelik dayandığı temel noktadır diyebiliriz. Bu esneklik çoğu zaman kadınlara avantaj olarak sunuluyor. Kadınlar cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümü dolayımında “doğal” olarak kodlanan işleri daha kolay yapabilmeleri için esnek üretim biçimine maruz kalıyor. Aynı zamanda yukarıda dile getirdiğimiz karşılıksız emek ve piyasadaki kadın emeğinin ikililiği bu esnek üretim biçimini besleyen en önemli etkidir. Kadınların enformel istihdamı 4 farklı şekilde karşımıza çıkıyor: Sanayiye yönelik ev eksenli işleri, ücretli ev işçi hizmeti, kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi ve kadınların el işçiliği ile yaptığı üretim.²⁹

Görünmez emek, karşılıksız emek üzerine geniş bir çerçeve çizerken kadınların başat rol oynadığı kırsal üretimde genellikle kadınların üretici pozisyonda olduğu, işin başlangıcından tüketimine kadar bilgi ve deneyime sahip olduğu ve erkeklerin ise bu işin yöneticisi ve ücreti alan tek el olduğu dile getirilir. Ferhunde Özbay’ın ipekböcekçiliği ya da Melda Yaman Öztürk ve Özgün Akduran’ın tütün üreticiliğinde kadın emeğine yönelik çalışmaları bu vurguyu öne çıkarmaktadır.³⁰ Yukarıda dile getirdiğimiz el konulan emeğin yanında, yapılan işin karşılığı olan ücret ve işin koşullarını belirleme konusundaki kontrole de erkekler tarafından el konulduğu görülmektedir.

Gıda üretiminde kadınlar, araştırmamız dahilinde kadın dernekleri, kadın kooperatifleri başta olmak üzere çeşitli örgütlenmeler içerisinde karşımıza çıkar. Bu örgütlenmeler salt gelir elde

---

²⁸ Acar-Savran, 15.

²⁹ Yaman Öztürk, “Ücretli İş e Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980’lerden 2000’lere”, 37–38.

³⁰ Ferhunde Özbay, “Türkiye’de Kadın Emeği ve İstihdamına İlişkin Çalışmalarının Gelişimi”, içinde *Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler Türkiye Örneği*, ed. Ferhunde Özbay (İstanbul: TAKAV, 1998), 147–82; Melda Yaman Öztürk ve Özgün Akduran, “Tütün Tarlalarında Kadın Emeği: Bafra’da Tütün Üreticisi Olmak”, içinde *Kapitalizm, Ataerkeklik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği* (İstanbul: SAV, y.y.), 215–49.

etmek üzerine değil feminist literatürde “güçlenme” olarak tanımladığımız alanlar olarak da biçimlenir. Kültürel ve sosyal açıdan güçlenme, biraradalıklar oluşturma gelir elde etmenin dışında önemli etkenlerdir. Bir anlamıyla şöyle düşünebiliriz, kadınlar görünmeyen emek olarak saydığımız tüm alanlarda yine emek sarf ediyorlar, fakat bu kez bu biraradalıklar bireysel ve kolektif olarak güçlenmelerine katkı sağladığı gibi ekonomik açıdan kısmi/tam özgürlüklerini de elde ediyorlar.

Bu noktada durumu açıklayan en önemli kavram olarak Deniz Kandiyoti’nin literatüre kazandırdığı “ataerkil pazarlık” kavramı çıkar.³¹ Kandiyoti, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden kadınların ve erkeklerin pazarlık yaptığını, kadınların kendilerini güçlendirmek adına kimi zaman pazarlık konusu olan alanlarda beklentilerin karşılanması noktasında sorun yaratmadan strateji geliştirdiğini dile getirmektedir. Bu kimi zaman bilinçli olabilir kimi zaman da Kandiyoti’nin dediği gibi kadınların onları ezen sisteme erkekler kadar bağlı olduğu için gerçekleşebilir. Araştırmamızda gördüğümüz kadınların bakım emeği, ev işleri, tarla tapan işlerini aksatmadığı sürece, erkekler ve ailenin diğer fertleri tarafından, dernek ve kooperatif için sarf ettiği emek ve zaman sorun olarak ortaya konulmuyor.

Kadınların dernekler ve kooperatifler aracılığıyla güçlenme süreci yukarıdaki dile getirdiğimiz tüm el konulan süreçlere yarık açarak şekilleniyor. Ev, köy, kasaba yani tüm toplumsal ilişkilerle kimi zaman bireysel kimi zaman da kolektif olarak baş etme yöntemleri geliştiriyorlar. Bu alandaki yasal mevzuat ise çoğu zaman kadınların bu türden örgütlenmelerinin önünde engel teşkil etmektedir. Pozitif ayrımcılık, destekleyici uygulamalardan ziyade örgütlenmelerin sürekliliğinin sağlanması önünde engel oluşturmaktadır.

Gıda üretimi konusunda kadın örgütlenmelerine dair Türkiye’de geniş bir çalışma alanı yeni yeni kurulmaktadır. KEDV (Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı) ve KEİG (Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi) bu alanda çalışmalar sürdürmekle birlikte resmi kurumların az sayıda raporları konuyu Türkiye açısından anlamak noktasında ipucu sağlamaktadır. 1999 yılında kadın kooperatifleri ilk kez kurulmaya başlandıktan sonra 2012-2016 Türkiye Gümrük ve Ticaret Bakanlığı’nın 2012-2016

---

³¹ Deniz Kandiyoti, *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (İstanbul: Metis, 2015).

Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı'nı oluşturması ile bu alandaki çalışmalar hız kazanmaya başlamıştır.

KEİG'in "Türkiye'de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler ve İdeal Tipler" araştırmasının raporu 2015 yılında çıkana kadar bu yönde kapsamlı bir çalışma henüz oluşmamıştı. Kadın emeği, kadın istihdamını özellikle kadın kooperatifleri üzerinden toplumsal cinsiyet ve kalkınma perspektifi ile ele alan çalışma aşağıdaki sorulara yanıt bulmaya çalışmıştır. Tarım dışı alanda 21 kadın kooperatifi ve kooperatif benzeri örgütlenmelerdeki kadınlarla yapılan görüşmelerden oluşan rapor, bizim araştırmamız olan gıda üretiminde kadın emeği odağını beslediği gibi raporun verileri kimi zaman bizim bulgularımızla da örtüşmektedir.³²

1. Kadın kooperatifleri, kadınların sosyal hayata katılması, üretime katılması ve istihdama girişini sağlamakta mıdır?
2. Kadın kooperatifleri, sınıfsal ve ataerkil sömürü örüntülerini aşındırmakta mıdır?
3. Ev içi iş bölümünü dönüştürür mü; ekonomik eşitsizlikleri zayıflatır mı; kadınların daha yüksek statülü ve çeşitlenmiş iş ve sektörlerde, yüksek getiri ile faaliyet göstermesini sağlar mı?
4. Kadın kooperatifleri, kadınların hayatlarını düzenlerken kullanabilecekleri inisiyatif alanını genişletir mi; alternatiflerini çeşitlendirir mi?
5. Bireysel, örgütlü güçlerini artırıp kimliklerini güçlendirir mi?³³

Bu çalışmanın üzerinde durduğu diğer bir konu ise "güçlenme" kavramının feminist bir perspektiften koparak kavramın niteliğinin aşınmasına yöneliktir. Çünkü, kavram kadınlar lehine stratejik ve niteliksel köklü dönüşümleri içermekle birlikte, bugün geçici/kısmi iyileşmelerin tüm arızı tarafları toptan iyi olarak görme eğilimine yönelmiştir. Buradaki güçlenme pratikleri yani araştırma alanımızdaki kadın dernekleri ya da kooperatifleri düşündüğümüzde patriarkal kapitalizme gedik açmaktadır, ama bu örgütlenmelerin kendi içindeki iktidar ve hiyerarşi sorunları, işin örgütlenmesine ve üretimine dair sorunlar bu kavram öne çıktığında ikincil

---

³² KEİG, "Türkiye'de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler ve İdeal Tipler" (İstanbul, 2015), <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/koopweb.pdf>.

³³ KEİG, 5.

kalmaktadır. Fakat buralardaki sorunlar konuşulmadığı ve çözüm stratejileri geliştirilmediği sürece bu örgütlenmelerin sürdürülebilirliği söz konusu değildir.

Kadın kooperatiflerinin çalışma alanları şunlardır; a) El-işçiliği, geleneksel ürünler ve “otantik” ürün-pazarlama, b) Fason üretim, c) Yoksulluk azaltma, sosyal hizmet sunumu ve örgütlenme.³⁴ Gıda üretiminde öne çıkan kadın dernekleri ve kooperatifleri çok amaçlı faaliyet gösteren c çıkına girmektedir. Burayı açmak hem KEİG’in yaklaşımını hem de bizim araştırmamızdaki genel tabloyu görmek açısından gereklidir.

Çok amaçlı kooperatifler, bir yandan kadına özel hizmetler (temel eğitimler, mesleki eğitimler, şiddete yönelik güçlenme eğitim ve danışmanlığı, kreş, ortak mutfak, çamaşırhane, vb.), diğer yandan çeşitli gelir getirici faaliyet bileşenlerini (atölyeler, pazarlama ağları, gıda gibi temel ürünlerde üretici-tüketici ilişkisinin kurulabilmesi) sunabilirler. KEİG raporunda, bu kooperatiflerin yerel üretken ve gelir getirici faaliyetler, girişimcilik niteliğinde olmaktan çok, yerel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik örgütlenme oldukları ve belirli bir vadede ve kritik bir ölçüğe ulaştığında, üretim ve tüketim kooperatifi özelliği gösterebilecek örgütlenmelere dönüşeceği vurgulanmaktadır. Ayakta kalabilmeleri için dayanışmaya dayalı bağımsız kadın inisiyatifleriyle işbirliği yürütmelerinin, belediye vb. kurumların öncülüğünde sorunlarını kısa vadeli çözümlerinden daha büyük fayda sağlayacağı öne çıkartılmaktadır. Çünkü bu tür bir bağ idari-politik bağımlılık yarattığı gibi kooperatifin kendi sorunlarını kendi başına çözme kapasitesinin de gelişmesini engellemektedir.³⁵

Kooperatiflerin ortakları ve faydalanıcı profili açısından farklı kategoriler karşımıza çıkmaktadır. İlk kategorideki kadınlar, düşük eğitim düzeyi, beceri/meslek eksikliği, ev içi cinsiyet temelli sorumluluklar nedeniyle tam zamanlı veya karma iş ortamlarında çalışma koşulları olmayanlar. İkincisi, daha genç ve nispeten beşeri sermayesi yüksek olan kadınlar ise, kadın kooperatifleşmesinde, sınırlı da olsa, belirgin bir temsile sahiplerdir. Bu kadınları harekete geçiren ise, istihdama yönelik sorunlarını çözmek ve başka türlü ulaşamadıkları kaynaklar yolu ile bir tür

---

³⁴ KEİG, 16–17.

³⁵ KEİG, 18.

iş kurma sürecini gerçekleştirmektir. Bu noktada, genel uzlaşa içerisinde daha az görünürlüğe sahip olsa da, kadın kooperatiflerine sosyal projeler, kamusal, sivil ve politik düzeyde verilen çeşitli türden desteklerin, ekonomik anlamda bir değere çevrilebileceği bilgisinden hareket edildiği anlaşılmaktadır. Son olarak, yüksek eğitim, beşeri sermaye ve sosyal girişimcilik becerilerine sahip kadınlar, daha çok aktivist kimlikleri dolayısıyla ortak, gönüllü, profesyonel çalışan, destekçi, danışman gibi statülere kadar çeşitli roller üstlenmektedirler.³⁶ KEİG araştırması tarımsal üretim yapan kadınları kapsasaydı, buraya bir diğer şık olarak kırsal üretim açısından tarım ve hayvancılıkta bilgi ve becerisi yüksek ve aynı zamanda bu profesyonelliğini gıda üretimine yansıtan kadın grubunu eklememiz gerekirdi.

Kuruluş ya da mekanlarının düzenlenmesi noktasında yerel yönetim, kadın örgütleri ve diğer resmi kurumlardan destek aldıkları gibi bu örgütlenmelere tarım il müdürlükleri, ticaret il müdürlükleri ve kalkınma ajansları da projeleri dahilinde destek vermektedir. Kadınlar, ayrıca, bu kurumlardan mesleki becerilerinin gelişmesine yönelik eğitimler almaktadırlar. Bu kurumlarla ilişkiler kimi zaman güçlendirici bir etken iken kimi zamanda siyasi/organik ilişki kurulmasına ve bu nedenle bağımlılık ilişkisine dönüşme riski taşımaktadır.

Kadınların bu tarz örgütlenmelere dahil olmaları KEİG raporunun ana sorularından biri olan güçlenmeye dönük olumlu bir adım mıdır sorusu ise araştırma verileri sonucunda ikililik yaratmaktadır. Kamusal ve özel alan tartışması üzerinden kadınların ev, erkeklerin ise kamu/dışarı ile özdeşleşmeleri kooperatifleri arada bir yerde bırakmaktadır. Kadınlar evden çıkmaktadırlar, fakat kooperatifler sadece iş alanı olarak değil sosyal bir alan olarak da görüldüğü ve dernek, vakıf gibi siyasi bir örgütlenme olarak da görülmediği için erkekler adına tehlike çanlarının çalması gereken bir alan olarak görülmemektedir. Bu evden çıkma söylemi kadınların cinsiyet rollerine uygun olduğu düşünülen bir hattan katkı sağladığı sürece sorun olarak görülmemektedir. Bu tarz örgütlenmeler çalışma/iş olarak görülmemekte sadece hane ekonomisine katkı olarak düşünülmektedir.³⁷

---

³⁶ KEİG, 18–19.

³⁷ KEİG, 43–47.

Kadın kooperatifleri alanında çalışma yapan diğerk bir kurum olan KEDV'in de dahil olduğu araştırma sonuç raporunun iki hedefi bulunmaktadır: "birincisi Türkiye'deki kadın kooperatiflerinin mevcut durumunu-sorunlarını, faaliyet yürütememelerine ve kapanmalarına neden olan unsurları; ikincisi ise kadın kooperatiflerini destekleyen mekanizmaları değerlendirmektir. Bu araştırmayla tüm paydaşların kadın kooperatiflerini güçlendirmenin ve sürdürülebilirliklerini sağlamanın yollarını daha iyi anlamalarına yardımcı olmak hedeflenmektedir."³⁸ KEİG raporuyla benzer şekilde kadın kooperatiflerinin sadece ekonomik gelir getirici bir alan olarak değil sosyal amaçları da olan bir yapı olarak öne çıktığı ve bu amaçla "çok amaçlı kadın kooperatifleri" olarak ele almanın daha doğru olduğu vurgulanmaktadır. Ortakların çoğunun evli, 40-60 yaş arası, genellikle birden fazla çocuk sahibi ve farklı eğitim düzeyine sahip kadınların oluşturduğu kooperatiflerde, kadınların çoğu ilk kez bağımsız gelir elde etme deneyimi yaşamışlardır.³⁹

Kadın kooperatiflerinin küçük ölçekli olmasına rağmen kadın örgütlenmesi olduğu ve sosyal amaçları da barındırdığı için katılımın güçlü olduğu dile getirilmektedir. En büyük desteğin kadınların kendisinin olduğu ve dayanışmanın ise yine kadınlar arasında güçlü olduğu ifade edilmektedir. Buna rağmen kamu ve özel sektörle bağlarının zayıf olması nedeniyle mali güçlük yaşadıkları ve bu duruma iş yönetimi becerilerinin yetersizliği eklenince kimi zaman kapanma noktasına geldiklerinin altı çizilmektedir.⁴⁰

Kooperatiflerin kadınları güçlendirme noktasına olumlu katkısı olduğu, bu olumlu katkının iş yönetimi gibi alanlara da yansıdığı dillendirilmektedir. Bu olumlu tabloya rağmen bu tür örgütlenmelerin geliştirilmesinin önünde en büyük engeller yasalar, politika eksikliği ve kapasite geliştirici eğitimlerin olmaması konulmaktadır.⁴¹

---

³⁸ Fiona Duguid, Gökçen Durutaş, ve Micahael Wodzicki, "Türkiye'de Kadın Kooperatifleri'nin Mevcut Durumu", 2015, 16, https://www.ailevecalisma.gov.tr/KSGM/PDF/Turkiyede_Kooperatifcilik_Kadin.pdf.

³⁹ Duguid, Durutaş, ve Wodzicki, 16.

⁴⁰ Duguid, Durutaş, ve Wodzicki, 17.

⁴¹ Duguid, Durutaş, ve Wodzicki, 17.

Bu kooperatifler gelir getirici üretim yapmakla birlikte sosyal-kültürel faaliyetler de organize etmektedirler. Gelir elde etmek için gıda, tarımsal ürünler ve besi hayvancılığı faaliyetleri gerçekleştirmektedirler.⁴² Kuruluş amacı olarak kadınlara gelir sağlamak ve kadınları güçlendirmek öne çıkmakla birlikte kuruluş sırasında yerel yönetimler ya da bir kamu kuruluşundan destek aldıkları dile getirilmektedir.⁴³ Kadın kooperatiflerinin çoğunun kamu kurumları ile bağları bulunmakla birlikte -proje, destek ve eğitimler konusunda- kadın örgütleriyle de ilişkileri mevcuttur.⁴⁴

Kooperatifçilik ve kadın kooperatiflerine dair kadın örgütlerinin yanından kamu kurumlarının da çalışmalarına dönük hazırladıkları raporlar mevcuttur. Bugün ismi Ticaret Bakanlığı olan ve 2012'de Gümrük ve Ticaret Bakanlığı olan kamu kurumunun "Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri" ismiyle hazırladığı raporda 2012 itibariyle kooperatifçiliğe yönelik program öncesi durum değerlendirmesi yapılmıştır.⁴⁵ Dönem itibariyle kadın kooperatiflerini tek çatı altında toplamak amacıyla geliştirilecek olan adıma kaynaklık etmesi açısından kadın kooperatiflerinin durumuna ilişkin analiz yapılmıştır. İşletme, sanat, üretim ve pazarlama, tüketim, yayıncılık başlıklarında kurulan kadın kooperatifleri 2012 itibariyle "Kadın, Çevre, Kültür ve İşletme Kooperatifi" başlığında tek tip örnek ana sözleşmesi hazırlanmıştır. Raporda yukarıda dile getirdiğimiz kooperatiflerin sadece gelir getirici faydasının yanında sosyal-kültürel faaliyetler için de kurulduğu vurgusu öne çıkmaktadır.⁴⁶

Kadın kooperatiflerinin gelişimine yönelik öneriler başlığında kooperatiflerin yasal engeller, yasaların kadınları güçlendirecek pozitif ayrımcılık ilkesine göre düzenlenmediği, kooperatiflerin örgütlenmesine yönelik destek mekanizmalarının olmadığı yönünde bilgiler yer almasına rağmen bakanlığın eksiklikleri gidermeye yönelik ne tür politika geliştireceği açıklanmamıştır.

---

⁴² Duguid, Durutaş, ve Wodzicki, 149.

⁴³ Duguid, Durutaş, ve Wodzicki, 150.

⁴⁴ Duguid, Durutaş, ve Wodzicki, 150.

⁴⁵ "Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri", 2012, [http://koop.gtb.gov.tr/data/51f7a6fe487c8e14b4454624/Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri Kitapçık 18.12.2012.pdf](http://koop.gtb.gov.tr/data/51f7a6fe487c8e14b4454624/Kooperatifçilik%20ve%20Kadın%20Kooperatifleri%20Kitapçık%2018.12.2012.pdf).

⁴⁶ "Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri", 11.

Yine aynı bakanlık 2017 yılında Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016'yı yayınlamış ve o gün itibariyle 55 tane Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi olduğundan bahsedilmiştir.⁴⁷ 2016 yılında 14 tane Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi kurularak unvanında kadın kelimesi bulunan 141 tane kooperatifin olduğu dile getirilmiştir.⁴⁸ Bakanlık, Kadın Kooperatifleri Tanıtım ve Kapasite Geliştirme Projesi kapsamında çeşitli illerde mesleki eğitimler verdiği gibi hukuki destek mekanizmaları da oluşturmuştur.

Kadın kooperatiflerinin yanında özellikle yerel yönetimin destekleriyle kurulan kadın dernekleri de benzer şekilde işletme ya da üretim odaklı faaliyet göstermektedir. Bu derneklerin çoğunun belediyelerin mekan, araç-gereç, hukuki ve eğitim desteği olmadan faaliyetlerini sürdürme şansları olmadığı gibi, siyasi bağlantıları da yoktur. Kadın kooperatifleri gibi dernekler de kentsel ve kırsal olarak faaliyet alanlarına göre ayrılmaktadır. 2009 Yerel Seçim'inden sonra özellikle bakanlıklarda öne çıkan kadın istihdamına yönelik program ve projeler yerel yönetimlerin gündemine de taşınmıştır. Büyükşehir Yasası ile bazı illerde köylerin mahallelere dönüştürülmesiyle birlikte bu mahallelerde kadınlara üretim odaklı eğitimler verilerek dernekleşmelerinin önü açılmıştır. Bu konuda Bursa Nilüfer Belediyesi'nin çalışmaları öne çıkmakla birlikte kadın derneklerinin sürdürülebilirliğini artırmaya yönelik her türlü destek sunulmuştur. Bu dernekler kimi zaman tarladan kendi ürettiklerini işleyerek satışa sunduğu gibi kimi zaman üretici kadınların ürünlerini işleterek satışa sunmaktadır.

İktisadi işletme kurabilecek güce erişen dernekler bu yönde e-ticaret gibi kurumsallaşmaya yönelik bakanlıklardan projeler dahilinde destek alırken çoğu küçük ölçekli dernek ürettiklerini destek, bağış yoluyla gelire çevirmektedir. Çok az belediye bu derneklere mekan desteği sağlamaktadır. Bursa Nilüfer Belediyesi bu derneklerin lokanta/kafeye dönüşmesine de destek sağlamıştır.

---

⁴⁷ "Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016", 2017, 13,
http://koop.gtb.gov.tr/data/592ea2dd1a79f514ac499aae/TKR-2016-2017_0804-BASIM.pdf.

⁴⁸ "Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016", 55.

Kadın kooperatiflerinin ve derneklerin yanında kişisel üretim yapan kadın üreticiler bu örgütlerin satış noktalarında ya da tüketici kooperatiflerinde ürettiklerini satma şansı yakaladıkları gibi belediyenin cüzi miktarda kira ücreti aldığı satış mekanlarını da kullanabilmektedirler.

Kadın emeği ana başlığı altında kadın kooperatifleri, dernekleri ve bireysel üreticilerinin özellikle örgütlenme biçimlerini kısaca aktarmaya çalıştık. Kadın emeğinin bu tür örgütlenmeleri işletme olarak kabul ettiğimizde işgücü olarak karşımıza çıkmasının yanında görünmeyen/karşılıksız emek olarak kavramlaştırılan bakım, yeniden üretim alanındaki emeği toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerinden katmerlenen bir yük haline dönüşmektedir.

3. BÖLÜM: KOOPERATİF KAVRAMI, YASAL ÇERÇEVESİ VE KADIN KOOPERATİFLERİ

Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) kooperatifçiliği: *“müşterek sahip olunan ve demokratik olarak kontrol edilen bir işletme yoluyla, ortak ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını ve arzularını karşılamak için gönüllü olarak bir araya gelmiş kişilerin özerk birliği”* olarak tanımlamaktadır.⁴⁹

Türkiye'de Kooperatifçiliği düzenleyen temel yasa olan 1969 tarihli 1163 sayılı Kooperatifler Kanununda kooperatif şu şekilde tanımlanmaktadır: *“Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklara kooperatif denir.”*

Türkiye'de kooperatifçilik, 1930'lu yıllarla birlikte tarım kredi kooperatifleri ve tarım satış kooperatif ve birlikleri kanunlarının çıkartılmasıyla resmi olarak başlamıştır. 1960'lı yıllarda kooperatifçiliğe verilen önem artmış, 1961 Anayasasında kooperatifçiliğe yer verilmiş, beş yıllık kalkınma planlarında yer almaya başlamış ve 1969 yılında kooperatifçilik alanını düzenleyen

---

⁴⁹ Duguid, Durutaş, ve Wodzicki, “Türkiye’de Kadın Kooperatifleri’nin Mevcut Durumu”, 27.

kooperatifçilik kanunu çıkartılmıştır. Kooperatifçilik 1980'li yıllardan sonra gerilemeye başlamış olsa da 2000'li yıllarda yeniden önem kazanmıştır.

Birleşmiş Milletler 2012 yılını Uluslararası Kooperatifler Yılı ilan etmiş, aynı yıl Türkiye'de kooperatifçiliğin canlandırılması ve desteklenmesini sağlamak amacıyla kamu kurumları tarafından çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar arasında kadın kooperatiflerinin güçlendirilmesini içeren plan, program ve protokoller yer almaktadır.

Kooperatifler birçok alanda faaliyet göstermekle birlikte faaliyet alanlarına göre üç ayrı bakanlığın denetimindedirler. Bu bakanlıklar Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığıdır. Tarım ve Orman Bakanlığı; Tarımsal Kalkınma, Sulama, Su Ürünleri, Pancar Ekicileri ve Tarım Kredi kooperatiflerinden sorumludur. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı; Konut Yapı Kooperatifleri, Küçük Sanayi Siteleri Yapı Kooperatifleri ve Toplu İşyeri Yapı Kooperatiflerinden sorumludur. Ticaret Bakanlığı ise Tarım Satış, Tüketim, Esnaf ve Sanat Kefaretleri, Yayıncılık, Eğitim gibi çok çeşitli alanlarda hizmet üreten kooperatiflerden sorumludur. 'Kadın Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifleri de bunlar arasındadır.

1163 sayılı Kooperatifler Kanunu yanı sıra Tarım Kredi kooperatifleri (1581 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu) ve Tarım Satış Kooperatifleri (4572 sayılı Tarımsal Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu) için çıkartılmış iki ayrı kanun da vardır.

Kooperatifçiliğin 7 temel ilkesi olduğu kabul edilmektedir:⁵⁰

1. Gönüllü ve herkese açık ortaklık
2. Ortaklar tarafından gerçekleştirilen demokratik yönetim
3. Ortakların ekonomik katılımı
4. Özerklik ve bağımsızlık
5. Eğitim, öğrenim ve bilgilendirme
6. Kooperatifler arasında işbirliği
7. Topluma karşı sorumlu olma

---

⁵⁰ "Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016", 3-4.

Kooperatifler en az 7 ortak tarafından imzalanan bir ana sözleşme ile kurulur. Ana sözleşmede kooperatifin amacı ve çalışma konuları, ortaklık payı tutarı ve ödenme biçimi, ortakların sorumluluk durumu gibi temel konular belirtilir ayrıca karar alma, çalışma şekli gibi konular da isteğe bağlı olarak yer alabilir.

Kooperatiflere ortak olabilmek için kooperatifin sermayesinden bir pay satın almak yani ortaklık payı satın almak gerekmektedir. Bir ortak birden fazla pay satın alabilir. Bu pay, ortaklıktan ayrılırken geri ödenir. Günümüzde en düşük ortaklık payı 100 TL'dir. Ayrıca yıllık ya da aylık olarak ödenen kooperatif aidatları da kooperatiflerin sermayesini oluşturur. Birden fazla paya sahip olan ortakların genel kurullardaki oy hakkı paylara göre değişmemekte, bir kişinin yalnızca bir oy hakkı bulmaktadır. Bu durum ortakların sermaye büyüklüğünden bağımsız karar alınabilmesini sağlamaktadır.

Kooperatifler elde ettikleri kâr payını ortakları arasında dağıtabilmektedir. Bu dağıtımın yapılıp yapılmayacağı ve hangi şartlarda yapılabileceği kooperatifin ana sözleşmesinde belirlenir. Kooperatiflerin temel karar organı genel kurullardır. Kooperatif ortakları arasından seçilen yönetim kurulu ise kooperatifin yürütme organıdır. Yönetim kurulu, genel kurul kararları doğrultusunda bu kararların uygulanması için günlük kararlar alarak kooperatifin işleyişinden sorumludur.

Kooperatifler, bazı vergi muafiyetlerinden yararlansalar da vergi sorumlulukları vardır. Tabii oldukları temel vergiler şunlardır:⁵¹

- Kurumlar Vergisi (5520 sayılı Kanun, 2006) (Kimi hallerde bu vergiden muaf olabilirler. Kâr payı dağıtmama, yalnızca ortaklarla iş yapma, birliklere katılma vb.)
- Gelir Vergisi (193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu, 1960) (kâr payı dağıtılması durumunda ortaklardan alınır. Aksi hallerde kooperatif gelir elde ettiği için kooperatiften alınır.)
- Katma Değer Vergisi (3065 sayılı Kanun, 1985)

---

⁵¹ "Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016", 9–11.

Kadın Kooperatifleri

Bu çalışmada ele alınan kooperatifler gıda üretimi alanında çalışan kooperatiflerdir. Bunlar Tarım ve Ormanlık Bakanlığına bağlı olabildikleri gibi ağırlıklı olarak Ticaret Bakanlığına bağlı kooperatiflerdir.

Bu noktada “kadın kooperatifleri” kavramını açıklamakta fayda var. Kadın kooperatifleri üç biçimde ele alınmaktadır. Bunlardan ilki; 2011 yılında çıkartılan "Kadın Çevre Kültür ve İşletme Kooperatifi Örnek Ana Sözleşmesi" örneğine bağlı kalınarak kurulan “Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifleri”dir. Bu kooperatifler Ticaret Bakanlığı sorumluluğundadır. Bu kooperatiflerin ortakları yalnızca kadınlardan oluşmaktadır. İkinci kooperatif türü ise isimlerinde “kadın kooperatifi” ibaresi yer almasa bile yönetiminde ve ortakları arasında yalnızca kadınlar olan, farklı bir ana sözleşmeye tabi olan kooperatiflerdir. Üçüncü kooperatif türü ise; kadınların ürettikleri mal ve hizmetleri pazarlama amacıyla kurulan, ortaklarının çoğunluğunu kadınların oluşturduğu kooperatiflerdir. Bu çalışmada her üç tip kooperatif de kadın kooperatifi olarak kabul edilmiştir.

“Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifleri” Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan “Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi Ana Sözleşmesine” dayanarak kurulurlar. Ana sözleşmenin temel dayanağı 1163 sayılı Kooperatifler Yasasının 88. maddesi ile düzenlenmiştir.⁵² Ana sözleşme kooperatif ortakları arasındaki yetki ve sorumlulukları belirleyen yasal sözleşmedir. Hazırlanan ana sözleşmeler kooperatifin organizasyon ve ihtiyaçlarına göre değiştirilebilir. Protokolün 6. maddesinde 'kadın girişimi üretimi ve işletme kooperatiflerinin' amacı şu şekilde belirlenmiştir: *“ortaklarının ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçları ile ekonomik faaliyetleri kapsamında yer alan mal ve hizmet üretimi ile bunların pazarlanmasına yönelik ihtiyaçlarını karşılamak, girişimlerini desteklemek, üretim becerilerini geliştirmek, böylece ortaklarının ekonomik menfaatlerini koruyarak sağlıklı ve gelişmiş bir çevrede yaşamalarını sağlamaktır.”*

---

⁵² “Kooperatifler Kanunu” (1969),

https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwirnpzewcHkAhXleZoKHT6PBvEQFjAAegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fwww.mevzuat.gov.tr%2FMezuatMetin%2F1.5.1163.doc&usg=AOvVaw04shkAwq5cl_CcgE7O5aAz

Madde 88 – Ticaret Bakanlığı, kooperatifler, kooperatif birlikleri, kooperatif merkez birlikleri ve Türkiye Millî Kooperatifler Birliği için bu teşekküllerin mütalaasının da alınmak kaydıyla örnek anasözleşmeler hazırlar, yapı kooperatifleri için bu görev Ticaret ve İmar ve İskan Bakanlığınca müştereken kullanılır.

2012 – 2016 Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Eylem planının kadın kooperatifçiliği açısından önemli kararlarından birisi 3.7 No’lu eylem kararıdır. Kararın açıklaması şu şekildedir: *“İlgili diğer kuruluşlar ile de işbirliği yapılarak kadınlarımızın daha fazla kooperatifler çatısı altında örgütlenebilmeleri ve bu şekilde ekonomik refah seviyelerinin yükselmesi için çalışmalarda bulunulacaktır.”* Bu karara göre belirlenen stratejik hedef ve faaliyetler ise; *“Kadınlarımızın girişimcilik kabiliyetlerinin artırılması ve ekonomide bir aktör olarak yer almalarının sağlanması için kooperatifler çatısı altında örgütlenmeleri yönünde çalışmalarda bulunulacaktır.”* olarak belirlenmiştir. Bu faaliyet alanı altında işbirliği yapacak kurumlar: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, AB Bakanlığı, KOSGEB, İŞKUR ve ilgili STK’lardır. Performans göstergeleri ise 2012-2016 yılları arasında *“Kadın girişimciler tarafından en az 20 adet kooperatif kurulması”*dır.⁵³

Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı doğrultusunda 2012 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından Kadın Kooperatifleri Tanıtım ve Kapasite Geliştirme Projesi başlatılmıştır. Proje Kadın girişimcilerin kooperatifler çatısı altında ticari faaliyette bulunmalarının sağlanmasını hedeflemektedir. Proje kapsamında çeşitli kurumlarla işbirliği protokolleri hazırlanarak kooperatifçilik, kapasite geliştirme ve ihtiyaç duyulan farklı konularda eğitimler verilmesi planlanmıştır.⁵⁴

Kadın kooperatiflerini ilgilendiren bir başka yasal kurumsal metin ise Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İşbirliği Protokolü’dür. 2018 yılında Ticaret Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı arasında imzalanan, amacı *“kadın kooperatiflerinin güçlendirilmesi, sürdürülebilirliklerinin sağlanması, kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi, görünürlüklerinin artırılması ve yaygınlaştırılması ile kadınların kooperatifler yoluyla ekonomik ve sosyal hayata etkin katılımı konusunda işbirliği yapılması”* olarak tanımlanmıştır. Protokol, bilgilendirme, farkındalık, eğitim, teknik destek ve yasal mevzuatın geliştirilmesine yönelik

---

⁵³ “Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016”, 2012, 58.

⁵⁴ “Kadın Kooperatifleri Tanıtım ve Kapasite Geliştirme Projesi”, 2012, <https://www.ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/projeler/tamamlanan-projeler/kadin-kooperatifleri-tanitim-ve-kapasite-gelistirme-projesi-kadin-koop>.

önerilerin hazırlanmasını, yurt içi ve dışı fuarlara katılımlarının sağlanması için pozitif ayrımcılık yapılması, KOOP-GEP ve KOOP-ES sisteminden faydalanmalarının sağlanmasını kapsamaktadır. Bunların yanı sıra Ticaret Bakanlığı yükümlülükleri arasında ise *“kadın kooperatiflerinin finansal kaynaklara erişimini kolaylaştırıcı tedbirler alınması”* ve ortak yükümlülükler arasında fon ve hibe ve kredi kaynaklarına ulaşmalarının kolaylaştırılmasının araştırılması, vergi, harç gibi giderlerde indirim ya da muafiyet uygulanması için yasal düzenleme çalışmaları ve kamu kurumları ve yerel yönetimlerin bu kooperatiflerin ürün ve hizmetlerinden yararlanması gibi maddeleri de yer almaktadır. Ayrıca ortak yükümlülükler arasında *“Türkiye’de Kadın Kooperatifçiliğinin Desteklenmesi Yol Haritası”*nın çıkartılması da yer almaktadır.⁵⁵ Protokol 3 senelik bir süre için geçerli olup, kadın kooperatiflerinin bazı temel sorunlarını ele almış görünmektedir.

Kadın Kooperatifleri, Dernekleri ve Kamu Kurumları İlişkisi

Gıda üretimi yapan kadın kooperatiflerinin ve derneklerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi için kamu kurumları yerelde çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Alan araştırmamız kapsamında ele aldığımız üç ilde bu kamu kurumlarının hangi çalışmaları yürüttüğünü, bu çalışmaların olumlu etkilerini ve yaşanan problemleri saptamaya çalıştık. Bu çerçevede yerel yönetimler, Tarım İl Müdürlükleri ve Ticaret İl Müdürlükleri görüştüğümüz kurumlar oldu. Bunların yanı sıra Valilikler, Kalkınma Ajansları, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu gibi kurumlar da kadın kooperatifleri ve derneklerini çeşitli biçimlerde desteklemektedirler.

Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler kadın kooperatifleri, dernekleri ve bireysel kadın üreticilerin desteklenmesi konusunda önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyükşehir, il ve ilçe belediyeleri farklı ölçeklerde farklı perspektifler geliştirmektedirler. Yerel yönetimlerin kadın kooperatifleri ve derneklerine yaklaşımları birbirinden farklılık göstermektedir. Bazı belediyeler konuyu kadının ekonomiye katkısı ve istihdam politikaları üzerinden değerlendirirken, bazıları geleneksel el işçiliği

---

⁵⁵ “Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İşbirliği Protokolü”, y.y., <https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/mevzuat/kooperatif-protokol-imzali.pdf>.

ve geleneksel gıda ürünlerinin turizmi renklendiren ve canlandıran bir katkısı olarak bakmaktadır. Bazı belediyeler ise katılım ve demokratik yönetim çerçevesinde birer örgütlenme birimi olarak ele almaktadır.

Belediyelerin birbirinden farklılaşan yaklaşımlarının nedenlerinden birisi de aralarındaki büyüklük ve kapsadığı coğrafi bölgenin özellikleri ile ilgilidir. 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı “On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” kapsamında Balıkesir ve Bursa Büyükşehir Belediyelerinin sınırları il sınırına genişletilmiş, il içerisindeki köyler mahalle yapılmıştır. Dolayısıyla daha önce kentsel hizmetler özelinde geliştirilen politikalar kırsal alanlar için yetersiz kalmıştır. Bu belediyelerde, belediye sorumluluğuna yeni katılmış olan kırsal bölgelere ilişkin geniş perspektifli bir bakış açısının henüz geliştirilememiş olduğu gözlenmektedir. Buna karşılık kırsal nitelikli bir yerleşim olma özelliğine sahip olan belediyelerde, örneğin Pazaryeri Belediyesi’nin kırsal üretim konusunda daha gelişkin stratejiler geliştirebileceği görülmektedir. Bunun yanı sıra Bilecik gibi nüfusu Balıkesir ve Bursa'ya göre düşük olan bir kentte kadınların kurumlara ulaşma olanakları daha kolayken belediyelerin olanakları diğerlerine göre daha kısıtlı kalabilmektedir.

Genel itibariyle belediyelerin kooperatif ve dernekleri desteklemek adına geliştirdikleri en önemli hizmet, mekan tahsisidir. Bu mekânsal destek kimi zaman üretim için kimi zaman satış için kullanılmaktadır. Nilüfer Belediyesi kadın derneklerinin desteklenmesi konusunda en aktif belediyelerden birisidir. Belediye ilçedeki her mahallede kadın derneği kurulmasına önyak olmuş, kurulan derneklerle bir protokol imzalayarak karşılıklı sorumluluklar belirlemiştir. Bu protokole göre belediye protokole imza atan kadın derneklerine aynı yardım yapabilir. Yaygın olarak talep edilen ve belediye tarafından karşılanan öncelikli ihtiyaç üretim, satış ve yönetim için kullanabilecekleri bir mekan olduğundan belediye bu ihtiyaca yönelik mekanlar üretmekte ve kadın derneklerine tahsis etmektedir. Nilüfer Belediyesi’nin yanı sıra Bilecik Belediyesi de kadın üreticilere (dernek, kooperatif ve bireysel) anayol üzerinde tasarladığı Sultaneli Sokağı adı verilen bir alanda dükkan kiralamaktadır. Mudanya Belediyesi ise Trilye'deki yeşil alan niteliğindeki bir terası S.S. Merkez Trilye Beldesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi’nin kullanmasına izin vermektedir.

Kooperatiflerin ve derneklerin en önemli sorunlarından birisi olan pazara erişim sorununa ilişkin bazı belediyeler kendi dükkanlarında kooperatif ürünlerini satmakta ya da satış ve sergileme izni vermektedir. Balıkesir Belediyesi Sındırgılı Kadınlar Kooperatifi'nin ürünlerini kendi dükkanında satışa sunmakta, Gönen Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi'nin el işi ürünlerini ise Gönen'deki Belediye kaplıca otelinde sergilenmesi için otel içerisinde bir yer ayırmaktadır.

Belediyelerce organize edilen çeşitli etkinliklerde ve fuar gibi organizasyonlarda kadınlarca üretilen ürünlerin satılması için stand açılmasının desteklenmesi de bir başka uygulamadır. Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İşbirliği Protokolü'nde yer aldığı üzere, kamu kurumları ve yerel yönetimlerin bu kooperatiflerin ürün ve hizmetlerinden yararlanmasının sağlanmasına yönelik etkinlik ve organizasyonlarda gerekli gıda ürünlerinin kadın kooperatif ve derneklerinden alınması gibi uygulamalar yaygındır.

Yerel yönetimler tarafından diğer kamu kurumlarıyla da ortaklaşa gerçekleştirilen en yaygın uygulamalardan birisi eğitim programlarıdır. Bu eğitim programları kimi zaman kooperatifçilik, muhasebe, e-ticaret gibi ürün ve üretim sisteminden bağımsız konular olabilmekte, kimi zaman da belli bir ürünün üretilmesi konusuna odaklanabilmektedir. Kadınların sertifikalı üretim yaparak piyasaya daha kaliteli ürün çıkartmasını sağlamak amacıyla çeşitli ürünlerin üretimi konusunda verilen eğitimler, kimi zaman yalnızca sertifika almakla sınırlı olabilmekte kimi zaman ise bir proje bağlamında, eğitim ve sertifika alınmasını takiben üretime geçilmesi de yerel yönetimlerce desteklenmektedir.

Kooperatifçilik, muhasebe gibi işletme bilgisini geliştiren eğitimler kadınlar tarafından yararlı eğitimler olarak görülmekte, sertifika programlarına ilişkin ise bazı sorunlar tespit edilmektedir. Bunlardan birisi eğitimlerin çok uzun sürmesi ve uzak mesafede olmasıdır. Örneğin, Balıkesir Belediyesi'nce yürütülen bir projede eğitim süresinin 6 ay olması, kadınların sorumluluğunda görülen bakım işlerinin bu süreçte aksayacak olması, yol, yemek gibi masrafların da karşılanmıyor oluşu kadınların eğitimi tamamlayamamalarına neden olmuştur. Buna benzer sorunlarla sıkça karşılaşılması sonucu kamu kurumları eğitim verilecek mekanı eğitim alacak kadınların oturdukları mahallelere yakın yerlerde açmaya başlamıştır.

Eğitimlerle ilgili sorunlardan birisi de eğitim sonrasındaki üretim sürecinin ve ardından gelen satış sürecinin iyi planlanmamış olmasıdır. Eğitim aldıktan sonra üretime geçebilmek için gerekli maddi desteği bulamayan, üretime geçse de ürün elde ettikten sonra satışını gerçekleştiremeyen örnekler vardır.

Bir iki senede bir farklı ürünler için eğitimlerin verilmesi de başka bir sorundur. Kadınların bir ürün ve üretim biçimi üzerine uzmanlaşmalarına zaman tanımadan, üretim alanında yaşanan sorunların giderilmesine yönelik bir adım atılmadan yani geri besleme yapılmadan başka bir konuda eğitim alınması, tutarsız ve kısa süreli; çoğu zaman da sorunlar nedeniyle devam edemeyen bir üretim sürecinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yerel yönetimler, diğer kamu kurumlarıyla da işbirliği içerisinde, kadın kooperatifleri ya da derneklerine yönelik, içerisinde hem eğitim hem üretim aşamalarının yer aldığı bazı tarımsal üretim projeleri de yapmaktadır. Bu projelerde eğitim verilmesinin yanı sıra fide ya da üretim araç gereci de hibe edilebilmekte, kooperatif ya da derneklerden belli bir süre için belli bir ürünün üretilmesi beklenmektedir. Bu projelerdeki sorunlardan en önemlisi üretilen ürünün satışının sağlanacağı pazara ulaşma olanaklarının önceden planlanmamasıdır. Üretilen ürün kimi zaman üreticilerin elinde kalmakta bu nedenle üretimin devamlılığı sağlanamamaktadır. Başarısızlığa neden olan bir başka etken de sabit olmayan ürün fiyatlarıdır. Örneğin, bir sene kilosu 20 lira olan kekiğin bir sonraki sene 5 liraya düşmesi, üretici kadınların bu üründen vazgeçmesine neden olmaktadır.

Ticaret İl Müdürlükleri

Ticaret İl Müdürlükleri, Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi'nin ve kadın derneklerinin bağlı olduğu kurumlar olduğundan bu kooperatiflerin ve derneklerin desteklenmesi konusunda sorumluluğu olan kurumlardır. Buna rağmen, işletmecilik konusunda verilen muhasebe, e-ticaret gibi eğitimler dışında etkin bir girişimleri olmadığı görülmüştür. Müdürlüklere kadın üreticilerin temel ihtiyaçları konusunda destek olunması ve sorunlarına çözüm aranması konusunda başvurular da oldukça azdır.

Tarım İl Müdürlükleri

Tarım il müdürlükleri tarımsal kalkınma kooperatifi niteliğindeki kadın kooperatiflerinin bağlı oldukları kurumlardır. Kadın kooperatifleri, dernekleri ve bireysel kadın üreticiler hibe programları üzerinden tarım il müdürlüklerine başvurabilirler. Her sene çeşitli alanlarda verilen hibe programlarında genel olarak üretim makinesi ve üretim yeri inşaatı gibi üretim masraflarının yüzde 50'si il müdürlükleri tarafından karşılanmaktadır. Hibe programlarına başvurular değerlendirilirken kadın üreticilerin lehine bir puanlama sistemi uygulanmaktaysa da kadın üreticiler oldukça az başvuru yapmakta, kadın kooperatifleri ise hiç başvuru yapmamaktadır. Bunun nedenlerinden birisi hibe kapsamındaki makinelerin yarı masrafının ödemesi gerekliliğidir. Hibe programlarında minimum bütçe 30 bin TL'den başlamaktadır. Yani üretime yeni başlayacak bir kadın kooperatifinin hibe programına başvurabilmesi için en az 15 bin TL masraf yapmayı göze alması, kasasında da ayrıca bir 15 bin TL'yi bulundurması gerekmektedir.

Hibe programlarına başvurulamamasının nedenlerinden birisi de kadın kooperatif, dernek ve bağımsız kadın üreticilerin proje hazırlamak konusunda deneyimsiz olmalarıdır. Proje yazımı için profesyonel hizmet almak da oldukça masraflı görülmektedir. Ayrıca proje başvurularında istenen çeşitli izinlerin tüm üreticiler için standart olması da kadın üreticiler açısından olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu standartları, büyük ölçekli üretim yapan bir şirket rahatça karşılayabilirken küçük üretim yapan bir kadın kooperatifinin gerçekleştirebilmesi oldukça zor görülmektedir. Bu nedenlerle tarım il müdürlüğünün ve diğer kamu kurumlarının hibe programlarına az sayıda kadın üretici başvurabilmektedir.

Tarım il müdürlüklerinin bir başka desteği de diğer kamu kurumlarıyla işbirliği içerisinde yürüttüğü projelerdir. Bilgilendirme ve sertifika eğitimleri verilmesi söz konusudur. Bu noktada bahsedilmesi gereken sorunlardan birisi, projelerin kısa süreli olması ve ilerleyen aşamalarda geliştirilecek yeni projelerin onay alamaması riskini taşımasıdır. Buna benzer sorunların yaşandığı ve birbirinin devamı olan projelerin onaylanmaması nedeniyle yarım kalan eğitim ve üretim çalışmalarının olduğu görülmektedir.

Kamu kurumlarının kadın kooperatifleri, dernekleri ve bireysel üreticilere ilişkin çalışmalarında dile getirilen sorunlardan birisi, kamu kurumlarının politik olarak seçici davranmaları, tüm kadın

kooperatif ve derneklerine aynı mesafede durmamalarıdır. Kimi kadın kooperatifi ve derneklerin bu nedenle çokça destek alabildiği kimilerinin ise bu olanaklara ulaşmakta zorlandıkları belirtilmiştir.

Bir başka sorun ise kamu kurumlarının hepsinde geçerli olan bir uygulama standardının olmaması, çoğu çalışmanın kamu kurumları yöneticilerinin ve çalışanlarının inisiyatifinde ilerleyebildiğidir. Bu durum kamu kurumları arasında da iller arasında da farklı uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Uzun erimli çalışmalar olması gereken bu ortak çalışmaların kısa süreli projeler ya da seçim dönemleri arası farklılaşan tercihler nedeniyle yarım kalması kadınların üretim alanında başarı elde edebilmelerini önleyen en önemli etkenlerden birisidir.

4. BÖLÜM: ALAN ARAŞTIRMASI BULGULARI

Genel Profil

Araştırma çerçevesinde 5 kadın kooperatifi, 6 kadın derneği, 2 bireysel üretici kadın ve 1 karma tüketim kooperatifi ile görüşme yapılmıştır.

Görüştüğümüz kadınların bir kısmı kentte bir kısmı ise kırsalda yaşayan alt- orta ve alt gelir grubu kadınlardır. Kırsalda yaşayan kadınlar kooperatif ve dernek çalışmaları dışında da tarımsal üretim ve hayvancılık alanında çalışmaktadır. Kentte yaşayan kadınların çoğu ücretsiz ev işçisidir. Bir kısmı çocuklarını okula gönderdikten sonra çalışmak/iş kurmak istediği için kooperatif ya da dernek çalışmalarına katılmış, bir kısmı ise kurulan kooperatif ya da derneklerin faaliyetlerinden etkilenerek üretim alanına girmişlerdir. Kadınlar arasında az sayıda da olsa fabrika işçisi kadın da bulunmaktadır. Ayrıca yine az sayıda da olsa hizmet sektöründen emekli olmuş orta sınıf diyebileceğimiz bir profilde kadın da dernek ve kooperatiflerde yer almaktadır.

Yaş profiline baktığımızda ağırlıklı olarak 35-40 yaş ve üstü kadının aktif olduğunu görmekteyiz. Bunun nedenlerinin başında kadınların görevi olarak görülen çocuk bakımının 35-40 yaşından sonra hafiflemesidir. Bu yaşlarda kadınların çocukları okul çağına gelmekte, çocuklar gün içinde evde olmadığından, kadınların kooperatif ve dernek çalışmalarına ayıracak daha fazla zamanı

ortaya çıkabilmektedir.

Kuruluş

Görüştüğümüz kooperatif ve derneklerin kuruluş yılları 2010 – 2019 yılları arasındadır. Ağırlıklı olarak da 2015 sonrasında kurulmuşlardır. Yeni kurulmuş olan dernek ve kooperatiflerdeki kadınların bir kısmının birlikte üretim yapma geçmişi vardır. Bu çalışma kimi zaman resmi kuruluş öncesi çeşitli yardım etkinlikleri için üretim ve satış yapmak biçiminde olmuş, kimi zaman da birlikte eğitim almış olan kadınlar bir araya gelmiştir.

Kooperatifler ve derneklerin kuruluş hikayeleri birbirinden farklı ilerlemektedir. Kooperatiflerin kuruluşunda genel olarak kuruldukları kırsal yerleşmede var olan eski kooperatife girmek ve orayı dönüştürmek gibi bir deneme söz konusu olmuştur. Bu girişim tüm görüşmelerimizde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Erkeklerin yönettiği ve görüşmecilerin “erkek kooperatifi” dedikleri eski kooperatiflerin ortakları kadınların varlığından ve aktivitelerinden rahatsız olmuş ve kadınları ya kooperatife almamışlar ya da kadınların istedikleri üretimi yapmalarına izin vermemişlerdir. Bu süreçte erkeklerin kadınların planladığı üretimi küçümsediği ya da kadınların kooperatifçiliği beceremeyeceğini düşündüğü, bu nedenle kadınları istemedikleri aktarılmaktadır. Ayrıca eski kooperatiflerin ortaklarının ürettiği ürünleri pazarlayan, bir nevi tüccarlık yapan bir çalışma biçimi içinde olması, kadınların ise bu ürünleri işleyerek satışa sunmak ya da farklı ürünler üretmek üzerine bir çalışma gerçekleştirmek istemeleri aralarındaki bakış açısı farkını da ortaya koymaktadır.

Var olan kooperatif ile çalışmak mümkün olmayınca kadınlar bir araya gelip yeni bir kooperatif kurmaya karar vermişlerdir. Bu noktada kamu kurumlarından kaynaklı problemler de yaşanmıştır. Örneğin, Balıkesir Tarım İl Müdürlüğü, bir yerleşmede birden fazla tarımsal kalkınma kooperatifi bulunamayacağı gerekçesiyle Ovaköy Atanzlı Tarımsal Kalkınma Kooperatifine izin vermiş, Kooperatifin hukuksal yollara başvurmasıyla bu sorun aşılmıştır.

Yasal ve bürokratik prosedürler ile baş etme yöntemleri olarak ortaya çıkmış yöntemlerden birisi de birden fazla kurumsal kimlik taşımaktır. Kuruluş aşamasında dernek olup daha sonra kooperatif kuran ve tam tersi kooperatifken bir de dernek kuran örnekler vardır. Örneğin Dağkadi

Üreten Kadınlar Tarımsal Kalkınma Kooperatifi önce dernek kurmuş, daha sonra satış yapabilmek için iktisadi işletmeye ihtiyaç duyunca kooperatifleşmiş. Merkez Trilye Beldesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ise kooperatif üzerinden kamu kurumlarından destek alamadıkları için Trilyeli Kadınlar Eğitim, Üretim, Turizm, Kültür, Sanat ve Dayanışma Derneği adıyla bir de dernek kurmuştur. Görükle Kadın Dayanışma Kalkınma ve Kültür Derneği gibi derneğin iktisadi işletmesini kurarak üretim ve satış yapan dernekler de vardır.

Kooperatif kurmadan önce dernek kurmak ve başarılı olmaları durumunda kooperatif kurmak, derneklerde yer alan kadınların kooperatif kurmaya ilişkin en çok dillendirdikleri yöntemdir. Kooperatif yalnızca kurulması değil işletilmesi de zor bir girişim olarak görülmektedir. Aynı zamanda kooperatiflerin kapanmasında da maddi sorumluluklar ve bürokratik işlerin yoğun olması göz korkutan bir başka etkidir. Kadınlar, bu riskleri göze alabilecek bir sistem oturtmuş ve kooperatifin işleyeceğini garantiye almış olmak istemektedirler.

Kooperatiflerin kuruluşlarındaki bir başka temel sorun kuruluş masraflarının karşılanması sorunudur. Kadınların kooperatif kurmak konusunda çekingen davranmalarının nedenlerinden birisi de yüksek kuruluş masraflarıdır. Kooperatif kurmak isteyen kadınların profili de göz önünde bulundurulunca birikmiş bir sermayeye sahip olmadıkları, masrafları karşılayacak bir gelirleri de olmadığı için bu sorunu yaşamaları beklenebilecek bir durumdur.

Kuruluş aşamasındaki mali sorunları çözebilmek için kadınlar farklı çözüm yolları ortaya koymuştur. Merkez Trilye Beldesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ortakları bireysel olarak mikro kredilere başvurmuşlar, kredilerin geri ödemesini ise dantel ve keçe el işi ürünleri üretip Trilye meydanında satarak yapmışlardır. Gönen Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi kuruluş aşamasında esnaftan destek alarak kuruluşunu gerçekleştirebilmiştir.

Geçmiş dönem başarısız kooperatif deneyimleri de kooperatif kurmak yerine dernek kurmayı tercih etmenin ya da kooperatif kurmaktan çekinmenin nedenlerinden birisidir. Borçlu olan kooperatifler nedeniyle hala borç ödeyen ortaklarının olması, yeni bir kooperatife güvenmeyi zorlaştırmaktadır.

Derneklerde ise kuruluş daha çok kamu kurumlarının öncülüğünde gerçekleşmiştir. Nilüfer

Belediyesi her mahallesi için ayrı bir kadın derneği kurulmasını teşvik etmektedir. Kamu kurumların verdiği eğitimlerin de dernek kuruluşlarında etkisi vardır. Bilecik'te Tarım İl Müdürlüğü kadın derneklerinin kurulmasını desteklemektedir.

Derneklerin kuruluş aşamasında kullandığı stratejilerden birisi gezi ve kahvaltılar düzenleyerek kadınların üye olmasını teşvik etmektir. Bu etkinlikler için genel olarak belediyelerde ulaşım vb. destekler almışlardır. Kuruluş aşamasındaki bir diğer strateji de çeşitli konularda eğitimler düzenlemektir. Bu eğitimler genel olarak gıda ya da el işçiliği eğitimleri olmuş. Kamu kurumlarından talep ederek gerçekleştirilmiştir.

Derneklerin kuruluşundaki masraflar yine kadınların gönüllü emek harcamalarıyla karşılanmıştır. 2010 yılında kurulan Görükle Kadın Dayanışma Kalkınma ve Kültür Derneği, kuruluş masrafları için bir iş insanından destek aldıklarını, daha sonra pazarda lokma, yufka, çay satarak derneğe gelir elde ettiklerini anlattılar. Kuruluş aşamasında gönüllü çalışmak hem kooperatiflerde hem de derneklerde sık görülen bir yöntemdir. Bu yöntem bir yandan aidiyet duygusunu artırırken diğer yandan gönüllü üretim yapmak bir süre sonra yorgunluğa ve sayıca azalmaya yol açmaktadır.

İç İşleyiş

Gerek kooperatifler gerek derneklerde ortak ve üye sayıları fazla olsa da yönetim ve üretim aşamasına sınırlı sayıda kadın dahil olmaktadır. Kuruluş dönemi kamu kurumlarıyla sıkı ilişkilerin kurulduğu, üye/ortak sayısının yüksek olduğu, üye/ortakların gönüllü çalışmasına dayanan aktif bir dönemdir.

Kooperatiflerde kuruluş amacı açıkken derneklerin amacı üye olan kadınlar tarafından farklı algılanabilmektedir. Kimi kadın dernekten yardım alabileceğini düşünürken, kimisinin daha çok sosyal etkinlik odaklı beklentileri olabilmektedir. Kadınların üretim yaparak gelir elde etmesine dayalı dernekleşme yaygınlaşmadığından beklentiler de farklı olabilmektedir.

Kooperatif ve derneklerde gönüllülük usulüyle çalışma, kuruluş aşamasında kabul görse de bir süre sonra kadınların bir kısmının faaliyetlerinden çekildiği gözlenmektedir. Bu aktiflik- pasiflik durumu üretime katılanların belli bir miktar gelir elde etmesi ile dengelenmektedir. Derneklerde

kuruludan bir süre sonra aktif olmayan üyelerin üyelikten çıkartılması da gündeme gelmekte.

Hem dernekler hem kooperatifler üye ve ortaklarından aidat toplamak zorunda. Dernekler genel olarak sembolik bir aidat belirlemekte ve çoğu zaman da bu aidatı tahsil etmekte zorlandıklarını belirtmekte.

Derneklerin bir kısmı yardımlaşma derneği olarak kurulduğundan elde edilen gelirin bir kısmının yardımlaşma amacıyla kullanılması söz konusu. Görükle Kadın Dayanışma Kalkınma ve Kültür Derneği her ay bir öğrenciye 200 TL. burs yardımı yapmakta. Ayrıca Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneğinin kurduğu Çağdaş Eğitim Kooperatifinde öğrencilere ücretsiz öğlen yemeği vermekte. Bazı dernekler ise kendi üyeleri olan kadınların desteklenmesi için çalışmaları gerektiğini, dışarıya yardım yapmanın ikincil bir görev olabileceğini savunmakta.

Gerek kooperatiflerde gerek derneklerde yönetim, yönetim kurulları eliyle yapılıyor görünse de temelde genel ihtiyaçların ve kararların üretici kadınlar tarafından belirlendiği bir yönetim sistemi söz konusudur. Kooperatif ve derneklerin kuruluşunda ve yönetiminde aktif rol alan, başlatıcı veya yönetici diyebileceğimiz orta sınıf, iyi eğitim görmüş bir kadın karakterin varlığı söz konusudur. Bu kadın mali işleri, kurumsal ilişkileri ve dernek ya da kooperatifin iç işleyişini düzenleyen başat bir rol almakta. Erkeklerin de üye/ortak olabildiği durumlarda erkeklerin yönetim kurullarında olması istenmemekle birlikte bir erkeğin içerden ya da dışarıdan yönetime katıldığı gözlenmektedir. Bu örneklerden birisi Gönen Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifinin bir yöneticisi erkek. Kendisi İstanbul'da yaşıyor ve derneğin mali ve bürokratik işleri yanı sıra el işi üretiminin organizasyonunu yapıyor. Ovaköy Atanazlı Tarımsal Kalkınma Kooperatifinin ortakları arasında erkekler de var fakat kooperatif yönetimi kadınlardan oluşuyor. Kooperatifin bürokratik işlerini üstlenmiş olan avukatları ise erkek ve kooperatif içerisinde oldukça aktif.

Gıda Üretim Sistemi

Kadın üreticiler toplumsal cinsiyet rollerince kendilerine biçilen ve gıda üretiminde belli maddeleri ve üretim biçimlerini kapsayan rolleri devam ettirir nitelikte üretim yapmaktadırlar. Bu konu feminist tartışmalar içinde iki biçimde yer bulur. İlki, kadınların çocukluktan itibaren gıda

üretimi konusunda öğrendiklerini sürdürerek toplumsal cinsiyet rollerini devam ettirdikleri, bu nedenle yaptıkları işin gelir getirici bir iş olarak görülmemesine neden olduğu ve bu kabuktan kurtulmalarına engel olduğudur. İkinci görüş ise bildikleri ve deneyimli oldukları alanlarda üretim yapmaları kadınların istihdam alanında birçok engeli aşmalarına yardım ettiği, evin dışında kamusal alanda aktif olmalarını sağladığı ve farklı işler yapmak için bunun bir adım olduğu yönündeki tartışmadır. Bu ikililik yerine birbirini kesen birbiriyle ilişiksel bir bakış açısının kadınların güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet rolleri dışında bir özne olmaları için bu ikililiği, sürecin kademeli parçaları olarak görmenin daha doğru bir yaklaşım olduğunu düşünmekteyiz.

Susurluk Havzası'nda görüşme yaptığımız kadınlar gıda üretiminde birbirine benzer ürünler ürettikleri gibi el işi dediğimiz oya, tülbent, kolye gibi ürünlerin yapımını da gerçekleştiriyorlar. Genel olarak, başta erişte, tarhana, makarna, salça ve reçel başta olmak üzere kuru yufka, sirke, ekmek, mantı, turşu üretiliyorlar. Farklı olarak Dağkadı Üreten Kadınlar Tarımsal Kalkınma Kooperatifi⁵⁶ karpuz pekmezi ve soslu közlenmiş biber konservesi yapıyorlar.

Bireysel bir üretim girişimi olan Makarna Manyas bildik makarnaların dışında farklı ihtiyaçları olan insanlara (bebek, çocuk, glüten alerjisi olanlar gibi) yönelik de üretimi çeşitlendirmiştir. Ayrıca elma kurusu da yapmaktadır. Göl Flanoz Göl pazarı ve Çevresi Kadın Girişimi Üretim ve İşletme Kooperatifi üretimini farklılaştırmak noktasında kuskus (normal ve kepekli) üretimi yapıyorlar. Kendi üretim alanları olmayanlar farklı ürünleri başka kadın kooperatif/derneklere fason ürettirebiliyor. Merkez Trilye Beldesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi erişte ve tarhana üretimlerini Dağkadı Kooperatifi'ne ürettiriyor.

Bu ürünlerin ham maddelerini, ya üye/ortaklarının kendi tarlalarından ya başka köylülerden ya da marketlerden sağlamaktalar. Göl Flanoz Kooperatifi sera desteği aldıktan sonra serada domates, kendi ekim alanlarında da çilek ekiliyor. Üretim sürecinde dile getirdikleri en büyük sorun, kadınların ürettikleri malzemelerde standart yakalamadaki zorluktur. Hangi kadının ürettiğinin satış için standart oluşturduğu konusu sorunlara neden olduğu gibi yeni bir standart ölçü yaratılması da farklı sorunlar yaratmıştır. Fakat, standart oluşturmanın satışın tek şartı olduğu ön kabulü ve sorun çözme stratejileri bu tür sorunların üstesinden gelmelerini sağlamıştır. Standart konusunda bir diğer sorun üretim yaparken kamu kurumlarının oluşturduğu ölçülerdir.

---

⁵⁶ Kooperatiflerin isimleri ilk kullanımda açık olarak dile getirildikten sonra yazım sürecini kolaylaştırmak adına kısaltılmış halleri kullanılacaktır.

Küçük ölçekli üretici olan kadınlardan büyük ölçekli üretim sistemini kullananlar gibi belli standart ölçülerde üretim yapmaları ve üretim mekanlarının bu noktada belli ölçütlere göre düzenlenmesi zorunluluğu üretim süreçlerini kimi zaman baltalamaktadır. Yukarıda dile getirdiğimiz Trilye Kooperatifi'nin fason üretimi bu nedene dayanmaktadır.

Bazı kadın örgütleri, sürdürülebilirliklerini sağlamak için ürün satışlarının yanı sıra kafe ve lokanta işletmeciliğini de yapmaktadırlar. Trilye Kooperatifi Mudanya Belediyesi'nin sorumluluğunda olan yeşil alanı kafelerinin bir parçası haline getirerek yılın yedi ayı kahvaltı, mantı, gözleme, börek satışı yapıyorlar. Görükle Kadın Dayanışma Kalkınma ve Kültür Derneği, Bursa Nilüfer Belediyesi'nin sağladığı mekanda lokanta işletiyor. Üyelerinin ürettikleri ürünleri lokantada yaptıkları yemeklerde kullandıkları gibi ekmek, tarhana, reçel gibi ürünleri de lokantada satıyorlar.

Göl Flanoz Kooperatifi, kooperatif mekanını kahvaltı hizmeti veren bir mekana dönüştürerek hem kendi bahçelerinde, seralarında ürettikleri hem de ortaklarının ürettiklerini kahvaltıda sunuyor. Kayıboyu Çiftçi Girişimci Kadın Derneği, belediyenin sağladığı mekanı kahvaltı hizmeti sunmak üzere kullanmaya başlayacak.

Kadın üreticiler, üretim sürecine dahil olma sistemleri farklılık göstermektedir. Bazı kooperatif ve derneklerde kendi ortakları/üyelerinin dahil olduğu üretim süreci varken kimi zaman ortak/üye olmayan kadınların da üretime katıldığı oluyor. Ne üretileceğine karar verildikten sonra kimlerin dahil olacağı belirleniyor ve o ekip o ürünün her aşamasından sorumlu oluyor. İşin emek yoğunluğuna göre yevmiyenin miktarı değişmektedir. Sosyal güvence her kadına sağlanmadığı gibi çoğu dernek/kooperatifte düzenli satış olmadığı için ve gelir de düzenli sağlanmadığı için hiçbir kadına bu olanak sağlanamamaktadır. Üretim sürecinde kadınlara yemek olanağı üretim mekanında sağlanmaktadır. Örneğin Dağkadı Kooperatifi emek yoğunluğuna göre tam günlük saat 08:00-17:00 arası 50-60 TL gibi bir ücret belirlemiştir. Ürünün hammaddesi kadın üyelerinden/ortaklarından karşılandığı gibi farklı kadın üreticilerden de sağlanabiliyor. Ortak üretim sürecinin yanı sıra bireysel olarak üretilen ürünler de dernek/kooperatif mekanında satışa sunulabilmektedir.

Lokanta gibi kahvaltı ve yemek hizmeti veren dernek/kooperatiflerde ise benzer bir sistem işletilmektedir. Trilye Kooperatifi'nde ortaklardan 8 kadın 4 kişilik nöbetler halinde üretim

yapmakta. Üretimdeki kadınlar aylık 1.200-1.500 TL gelir elde ediyor ve ayda 2-3 kadının dönüşümlü olarak sosyal güvencesi sağlanmakta. Cironun bölüşümü noktasında üç kalem söz konusu: üretim giderleri, üretimdeki emek ücreti ve kooperatif sabit giderleri. Bu cironun bölüşümü sistemi diğer dernek/kooperatiflerde de benzer şekilde işlemektedir. Görükle Kadın Derneği'nde gönüllü çalışanların yanında dernek üyeleri profesyonel olarak kafede çalışmalarına rağmen 2 ya da 3 kişinin sosyal güvencesi vardır. Manyas Makarna, üretime başladığında tek kadın çalışırken önce bir kadını sigortalı olarak işe almış, giderek çalışan sayısı artmış, şu anda 6 kadın 2 erkek çalışanı var. Tonajlı sipariş geldiğinde köyde bulunan kadınlardan da destek almakta.

Kadınlar ürettikleri ürünleri kendi mekanlarında sattıkları gibi başka kooperatiflerde, kooperatif birliklerinde, market zincirlerinde, fuarlarda, panayırarda, festivallerde, belediye stantlarında, belediye tesislerinde, otobüs firmalarının tesislerinde satışa sunuyorlar. E-ticaret olanağına sahip olan çok az örgüt var iken bu konuda proje üzerinden e-ticaret hizmeti sunmaya dönük yaygın bir görüş hakimdir.

5. BÖLÜM: İHTİYAÇ, SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ: KADIN DERNEK VE KOOPERATİFLERİNİN BAŞ ETME STRATEJİLERİ VE TALEPLERİ

Kadın üreticilerin yaşadığı sorunlar, örgütlenme biçimleri ve kadın olmalarından kaynaklı yaşadığı sorunlarla birebir ilişkilidir. Bu döngüyü kıracak ve çıkış yolu yaratacak mekanizmaları, dayanışma ile ördükleri gibi kimi zaman da resmi kurumlarda çalışan ve kadınların istihdamına ve güçlenmesine dair politika üretmeye istekli insanlardan destek gelmiştir.

Kadın derneklerinde/kooperatiflerindeki kadınların önünde duran en temel sorun toplumsal açıdan kadınların "erkek işi" olarak kodlanan para kazanma sürecini başaramayacaklarına dair ön kabullerdir. Bununla birlikte hanenin asıl geçimini sağlayacak olan erkektir düşüncesiyle kadınların bu tür "kendilerine harçlık çıkarma" işlerinin dışına çıkan ve kimi zaman erkeklerden

daha fazla gelir elde etmeleri ve erkeklerin iktidarını sarsmaları kadınların hayatına yeni sorunlar olarak yansımaktadır. Bu sorunlar kadınların üzerinde yük olan çocuk, yaşlı, hasta bakımı ve ev işleri sorumluluğuna da yeni yükler eklemektedir.

Bu durumu besleyen diğer bir konu insanların kooperatifleşmeye yönelik olumsuz düşünceleridir. Kooperatifleşme deneyimi Türkiye’de olumsuz bir tablo oluşturması, bürokratik vb. nedenlerle borç batağına dönüşmesi gibi birçok neden bu tür örgütlenmelere olumsuz yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Bu sorunla baş etmenin peşi sıra var olan kalkınma kooperatifine dahil olma sürecinde yaşanan sorunlar gelmektedir. Erkeklerin hakim olduğu tarımsal kalkınma kooperatiflerinde üretim yerine işin satışına odaklanan işleyiş ve bu sürecin şeffaf yürütülmemesi kadınların örgütlenme perspektifini karşılamamaktadır. Bu nedenle çoğu görüşmecimiz kadın kooperatifi kurmayı seçmiştir. Dernekleşmeyi tercih edenlere ise erkeklerin yaklaşımı daha çok ciddiye almama ve “tehdit” olarak görmeme biçimindedir. Bunun nedeni dernek faaliyetlerinden gelir elde edilmeyeceği, harçlık çıkartılacağı düşüncesidir.

Kırsalda gıda üretimi yapan kadınlar gündelik hayatlarında zaten çalışmaktadırlar. Hayvancılıkla uğraşırken gıda üretimine dair tüm sürece de aktif olarak katılmaktalar. Fakat hane gelirinin oluşumunda görünmeyen emeklerinin yanı sıra bakım ve ev işleriyle artan yükleri ise yok sayılmaktadır. Dolayısıyla, kadınlar bu tür örgütlenme faaliyetlerinde yer alırken hane gelirine katkı sağlamayı hedefledikleri gibi kendilerini güçlendirmeyi de hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda “ataerkil pazarlık” dediğimiz süreç açığa çıkmaktadır. Kadınlar erkeklerle bakım ve ev işlerinin aksatılmaması koşulu ile pazarlık yaparak bu tür örgütlenmelerde yer alabiliyorlar. Bu süreçte özellikle çocuk, yaşlı, hasta bakımını “aksatmamak” için örgütlerindeki kadınlardan, ailedeki diğer kadın üyelerden ya da komşulardan destek alıyorlar. Kimi görüşmecilerimiz eşlerinin dernek/kooperatif işlerinin yoğunlaştığı dönemlerde “destek” sağladığını dile getirmektedir. Bu destek ise bu sürecin geçici olduğuna dair ön kabul ile gerçekleşmektedir. Çünkü süreklilik söz konusu olduğunda, erkeklerin sorumluluğunun artmasına dönük hoşnutsuzluk, erkekler tarafından kadınların önüne yeni sorun alanlarının yaratılması demektir. Kadınlar bu ataerkil pazarlık sürecinde çifte vardiya yaparlarken kadın olarak bu süreci başaracağına dair her gün ekstra çaba harcayarak ispat sürecine girmektedir. Bu nedenle en önemli talepleri bu tür sosyal hizmetlerin kamu kurumları tarafından ücretsiz sağlanmasıdır.

Kırsal alandaki kadın üreticiler bakım emeği ile ilgili çözüm yollarına dair verdikleri diğer bir örnek, çocukları ile birlikte dernek/kooperatif mekanında üretime katılmalarıdır.

Dağkadı Kooperatifi'nden Aylın Hanım, çocuk bakımı konusunda nasıl stratejiler geliştiriyorsunuz, diye sorduğumuzda kooperatif mekanında olan kızını göstererek "Bize yardım ediyor, kooperatif mekanında oyun oynuyor, biz de işimizi yapıyoruz." diyerek cevap verdi. Bu örnekte görüleceği üzere bu aterkil pazarlık ve ispat süreci kadınların kendi aralarında buldukları çözüm yolları ile gerçekleşmektedir. Bu olumlu tabloya rağmen örneğin Manyas Makarna'dan Serap Hanım, üretime genellikle köydeki kadınların katıldığını, çoğu zaman çocukları olunca ya da evlenince bu sürecin aksadığını dile getirmiştir. Gözlemlendiğimiz diğer bir konu ise çocukların büyüyüp okula gidecek yaşa gelmelerinden sonra kadınların üretimde yer alabiliyor olmasıdır.

Kadınların güçlenmelerine yönelik en çok verilen örnek "kahve önünden başı dik özgürce geçebilmek"tir. Bu çok önemli bir veridir; çünkü özel alan-kamusal alan ikililiği üzerinden kırsal alanda kadınların yaşadığı sorunlar katmerlenirken erkeklere has kahvehanelerin köyün meydanında oluşu ve kadınların çoğu zaman bu kahvehanelerin önünden geçememeleri, çok zorda kalıp geçerlerse bile başları önlerine eğik geçtikleri düşünüldüğünde dernek ve kooperatif gibi örgütlenmelerin kadınların bu mekanların önünden özgürce ve güçlü bir birey olarak geçmelerini sağladığı söylenebilir. Benzer şekilde Nilüfer ilçesinde bulunan Görükle Kadın Derneği'nden kadınlar, dernek kurulmadan önce kentin merkezinde olsa bile dışarı çıktıklarında kendilerini güvensiz hissederken lokantada çalışmaya başladıktan sonra en güvenli buldukları yerin lokanta çevresi olduğunu dile getirdiler.

Fakat bu süreç kadınlar için dikenli bir yoldur. Dağkadı Kooperatifi kuruluş sürecinde kocaların ve kayınpederlerinin bu süreci baltalamaya yönelik çabalarına karşı şöyle bir strateji geliştirmiş: Tarım İl Müdürlüğünden gelen görevlilerle kahvehaneleri tek tek gezmişler ve dernekleşmenin önemini anlatmışlar. Büyükşehir Belediyesi'nin gezici tiyatrosunu köye getirmişler ve çevre köylerden de çok sayıda seyirci katılımı olunca bu sorunlar törpülenmiş. Karacabey Belediyesi, kadın kooperatifine mekan ve araç-gereç desteği verdiği gibi kahvehane karşısında olan mekanlarının etrafını yüksek çitlerle çevrelemiş. Bu, kadınlara mekan içinde daha rahat hareket olanağı sağlamış.

Kadınlar dernek/kooperatif üyesi olduğu için kamu kurumları ile kimi zaman toplantılara katılıyor. Bu ev ve tarla işlerinde soruna neden olduğu gibi kadınların dile getirdiği gibi kimi zaman resmi araçlarla evlerinden alınmaları onların güçlü hissetmelerini sağlıyor. Hatta erkeklerin yarattığı sorunlarla baş etmeye yönelik “devlet kurumları arkamda” hissi oluşturuyor.

Bu sorunlara ek olarak yaşanan en büyük sorunlardan birisi dernek/kooperatif mekanlarının olmaması ya da bu sürecin baltalanması. Gönen kooperatifi atıl durumda olan köydeki binayı dönüştürmek istediğinde muhtarın engel olduğunu dile getirmiştir. Birçok kadın örgütü, mekan konusunda engelle karşılaştığı gibi kamu kurumları genellikle köylerdeki atıl durumda olan okul binalarını tahsis etmiştir.

Diğer bir sorun, kadınlar güç bela örgütlendikten sonra gelirleri arttığında ya da artma potansiyeli olduğunda erkeklerin sorun olarak duvar oluşturmalarıdır. Başta Kadın Derneği, Trabzon hurması olarak bilinen hurmanın kurutulması ve satışına dair valilik desteği ile proje hazırlamış, projenin olumlu sonuçlanacağına dair düşünceleri vardır. Kilosu 3-4 lira olan hurma kurutulunca kilosu - ki satış konusunda pazar araştırmaları da söz konusudur derneğin – 40-50 liradan gerçekleşecektir. Sera tipi kurutma sistemi projesinin yanı sıra kurutma kazanlarına dair de proje düşünceleri olan kadınlar bu sayede diğer sebze ve meyveleri de kurutup satacaklarını dile getirdiler. Dernek kurulurken erkeklerin desteğini alan kadınlar, proje fikri ile bu desteğin son bulduğunu ve sorunların arttığını dile getirmişlerdir. Bunun nedeninin ise erkeklerden daha fazla kazanç elde etmeleri olduğunu belirtmişlerdir. Ekonomik özgürlüklerinin kazanılması kadınlar üzerinde kurulan erkek iktidarını kısmen sarsmakta; hane içindeki karar sürecine daha etkin bir şekilde katılacak olmaları erkekler tarafından sorun olarak algılanmaktadır.

Kadınların güçlenmelerine katkı sağlayan bir diğer konu, kamu kurumları ile ilişkilenecekleri ve faaliyetler açısından kültür gezileri yapmalarıdır. Göl Flanoz Kooperatifi başkanı Rahime Hanım, vali ve belediye başkanları ile toplantılara katıldığını ve toplantılara gitmek için kimi zaman makam araçları ile evlerinden alındığını dile getirdi. Bu durumu, “daha önce hayal etmediğim şeyler, daha önce ulaşamayacağım yerler” olarak tanımlıyor. Ankara, İzmir, İstanbul’daki fuarlara belediye veya müdürlükler tarafında davet edildiklerini ve buralarda 2-3 gün kaldıklarını, bu durumun onları evden çıkarak başka bir ilde tek başına kalarak ürettiklerini satma noktasında güçlü kadınlar yaptığını dile getirdi. Bunun yanında kültür gezileri organizasyonları neredeyse

bütün görüştüğümüz dernek ve kooperatiflerde söz konusudur. Doğup büyüdükleri ilden farklı bir ilde kadınlarla birlikte gezi yapmaları farklı bakış açıları kazanmalarına katkı sağlamıştır.

Kadınların güçlenmelerine katkı sağlayan bir diğer konu, kamu kurumlarında çalışanların kadınların yaşadığı sorunlara çözüm önerileri ve destek mekanizmaları için proje vb. konularında katkı sunmalarıdır. Örneğin Bursa ve Bilecik Belediyeleri bu konuda olumlu bir örnek oluştururken Balıkesir’de ise durum tersidir. Bursa’da Nilüfer ve Karacabey belediyeleri kadınların örgütlenmeleri, dernekleşmeleri/kooperatifleşmeleri için gereken bürokratik, mali, mekânsal destekleri sunmuşlardır. Bilecik Tarım İl Müdürlüğü’nde görev alan iki kadın çalışan kadınların sorunlarını çözmeye dönük bakanlığın sağladığı olanakları kullanarak kadınlara ulaşmış, örgütlenme önündeki sorunların çözümü için destek vermişlerdir. Hatta Tarım İl Müdürlüğünden kadın çalışanlar, Kayıboyu Derneği’nden kadınların tiyatro oyunu sergilemeleri için destek vermişlerdir. Ekip kurulmuş, senaryosu kadınların gündelik hayatlarından esinlenerek yazılmış, provalar yapılmış ve valilik gibi kamu kurum temsilcilerinin de katıldığı mekanda sahneye çıkmışlardır.

Kadınlar dile getirdiğimiz bu sorun kümesi ile baş etmekle birlikte üretim ve örgütlenme süreçleriyle ilgili farklı bir alanda daha mücadele etmekte. Bunlardan ilki bakanlıkların üretim mekanlarının standartlarına yönelik farklı uygulamalar sunmamasıdır. Küçük ölçekli üretici olmalarına rağmen büyük ölçekli üretim örgütlenmelerinin standartlarına göre üretim yapma zorunlulukları bulunmaktadır. Kooperatif/dernek mekanlarını bu nedenle üretim mekanı olarak gösterememektedirler. Bu standartları sağlamaya yönelik mekanın düzenlenmesi için ise ekonomik destek mekanizmaları yoktur. Sosyal güvencelerini sağlayacak ya da tüm kadınlara ücret verecek potansiyeli bulunmayan örgütlenmelerin bu tür araçlar ve tadilat işleri için bütçe ayırması söz konusu değildir. Kamu kurumları bu konuda en büyük destekçidir. Belediyeler, valilikler, tarım ve ticaret il müdürlükleri kadın üreticilerin üretim mekanlarını ve araç-gereçlerini sağlamaya yönelik destek vermişlerdir.

Fakat burada üzerinde durulması gereken konu kimi desteklerin özellikle hibe desteklerinin verilmiş koşullarıdır. Örneğin tarım il müdürlükleri araç-gereç desteği konusunda yüzde 50 hibe desteği sunmaktadır. Taban miktar 30 bin liradır. Bunun tamamını kadınlar ödeyecek daha sonra müdürlük 15 bin lirayı verecektir. Taban miktar bile kadınların karşılayabileceği bir oran değildir.

Bu nedenle kadın üreticilere proje değerlendirmede ek puan verilse bile işin ekonomik yanı sorunun temel kaynağıdır. Buna verebileceğimiz bir diğer örnek Nilüfer Belediyesi'nin kadınların kooperatifleşmesine yönelik çabasıdır. Çok olumlu bir yaklaşım olmasına rağmen kooperatife ortak olmaları için 250 lira olan bir paydan on pay alma zorunluluğu yani 2500 liralık bir meblağı karşılama zorunluluğu vardır. Nilüfer ilçesinde kadın dernekleri bu meblağı karşılayamadıkları için kooperatifleşme yönünde katkı sunamamaktadırlar.

Üretim ve örgütlenmenin önünde bir diğer sorun kadınların yaş ortalamasıdır. KEDV ve KEİG'in raporlarında da benzer şekilde kadınların özellikle küçük çocuklarının olması, hasta ve yaşlı bakımıyla ilgilenmeleri bir yana orta üst yaş grubundaki kadınların emek yoğun üretim sürecine kimi zaman katılamıyor oluşu örgütlenmenin sürekliliğinin sağlanması önünde engeldir. Bir görüşmecimiz İş-Kur'un verdiği eğitimlerde 35 yaş sınırının olduğunu dile getirdi. Kadınların örneğin çocukları büyütüp üretime katılmaları neredeyse bu yaşa denk gelirken eğitim olanaklarından dışlanması sorun olarak görülmektedir.

Üçüncüsü, üretilen ürünlerin pazar bulmasında yaşanan sorunlar, e-ticaret uygulamasının yaygın olmaması, lojistik mekanizmasının güçlü olmamasıdır. Üretilen ürünler eş dost, başka kooperatifler, kamu kurumları ile kurulan ilişkiler dolayısıyla satılabilmektedir. Fakat üretimin artışı sağlayacak talep eksikliğini nasıl çözeceklerine dair çözüm önerisi henüz net bir şekilde oluşturulamamıştır.

Lojistik sorunları da çözüm bekleyen sorunlardan birisidir. Kargo ya da otobüs şirketlerinin kargoları ile ürünlerinin lojistik sorunlarını çözmeye çalışmaktadırlar fakat bu kimi zaman üründen daha fazla masraf çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca çoğu kargo şirketi köylere hizmet vermediği için taşımanın bir kısmını kendi olanaklarıyla çözmek zorunda kalmakta, bu da taşıma maliyetlerini arttırmaktadır.

Kamu kurumlarının hazırladığı projeler ile teşvik edilerek başlayan bazı üretim süreçleri pazar bulamamak ve ürünün elde kalmasıyla sonuçlanmış, bu durum bir yandan maddi sorunları beraberinde getirmiş bir yandan da kooperatif ve derneklere olan güveni sarsan olumsuz bir etkisi olmuştur. Kamu kurumlarının hazırladığı projeler her ne kadar teşvik edici olsa da lojistik, depolama ve pazar sorunları düşünülmeden hazırlandığı için başarısızlıkla sonuçlanmaktadır.

Ve son olarak üretim sürecinde kadınların kendi aralarında hangi ürünün iyi olduğuna dair rekabetin yarattığı sorunlardır. Bu tartışmalar kimi zaman küslük ve uzaklaşmayı beraberinde getirir de belli bir süre sonra sorunlar konuşularak çözülmüştür. Bu sorunların aşılabilmesi için kadınların rekabet, kıskançlık, iş organizasyonu ve yöneticiliği gibi alanlarda kadın örgütlerinden eğitim desteği talepleri öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

“81 İl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Karnesi”, 2017.

Acar-Savran, Gülnur. *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat, 2009.

———. “Önsöz”. İçinde *Kadının Görünmeyen Emeği*, editör Gülnur Acar Savran ve Nesrin Tura Demiryontan, 9–17. İstanbul: Yordam, 2008.

Duguid, Fiona, Gökçen Durutaş, ve Micahael Wodzicki. “Türkiye’de Kadın Kooperatifleri’nin Mevcut Durumu”, 2015.

https://www.ailevecalisma.gov.tr/KSGM/PDF/Turkiyede_Kooperatifcilik_Kadin.pdf.

“İnsani Gelişme Endeksi-İlçeler”, 2017. <http://ingev.org/wp-content/uploads/2017/10/IGE-I-ozet.pdf>.

“İnsani Gelişme Endeksleri ve Göstergeleri: 2018 İstatistiksel Güncellemesi”. Erişim 7 Eylül 2019. <http://hdr.undp.org/en/data>.

“İşgücü İstatistikleri, Mayıs 2019”, 2019.

“İşsizlik ve İstihdam Raporu”, 2019. www.disk.org.tr.

“Kadın Kooperatifleri Tanıtım ve Kapasite Geliştirme Projesi”, 2012.

<https://www.ticaret.gov.tr/kooperatifcilik/projeler/tamamlanan-projeler/kadin-kooperatifleri-tanitim-ve-kapasite-gelistirme-projesi-kadin-koop>.

“Kadın Kooperatiflerinin Güçlendirilmesi İşbirliği Protokolü”, y.y.

<https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/ksgm/uploads/pages/mevzuat/kooperatif-protokol-imzali.pdf>.

Kandiyoti, Deniz. *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis, 2015.

KEİG. “Türkiye’de Kadın Kooperatifleşmesi: Eğilimler ve İdeal Tipler”. İstanbul, 2015. <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/koopwweb.pdf>.

“Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri”, 2012.

[http://koop.gtb.gov.tr/data/51f7a6fe487c8e14b4454624/Kooperatifçilik ve Kadın Kooperatifleri Kitapçık 18.12.2012.pdf](http://koop.gtb.gov.tr/data/51f7a6fe487c8e14b4454624/Kooperatifçilik%20ve%20Kadın%20Kooperatifleri%20Kitapçık%2018.12.2012.pdf).

Kooperatifler Kanunu (1969).

[https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwirnpzewcHkAhXleZoKHT6PBvEQFjAAegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fwww.mevzuat.gov.tr%](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwirnpzewcHkAhXleZoKHT6PBvEQFjAAegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fwww.mevzuat.gov.tr%2F)

2FMevzuatMetin%2F1.5.1163.doc&usg=AOvVaw04shkAwq5cl_CcgE7O5aAz.

Özbay, Ferhunde. "Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamına İlişkin Çalışmalarının Gelişimi". İçinde *Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler Türkiye Örneği*, editör Ferhunde Özbay, 147–82. İstanbul: TAKAV, 1998.

"The Global Gender Gap Report 2018", 2018.

https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/369/original/WEF_GGGR_2018.pdf?1545146868.

"Türkiye'de Kadın Emeği Raporu", 2019.

"Türkiye Kooperatifçilik Raporu 2016", 2017.

http://koop.gtb.gov.tr/data/592ea2dd1a79f514ac499aae/TKR-2016-2017_0804-BASIM.pdf.

"Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı 2012-2016", 2012.

Yaman Öztürk, Melda. "Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980'lerden 2000'lere". İçinde *Kapitalizm, Ataerkeklik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, editör Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk. İstanbul: SAV, y.y.

Yaman Öztürk, Melda, ve Özgün Akduran. "Tütün Tarlalarında Kadın Emeği: Bafra'da Tütün Üreticisi Olmak". İçinde *Kapitalizm, Ataerkeklik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, 215–49. İstanbul: SAV, y.y

